Indholdsfortegnelse

s. 1 Frederiksborg Slotskirke som luthersk fyrstekapel

s. 32 Sølvalteret i Frederiksborg Slotskirke

s. 50 Mariaalteret i kongens bedekammer

s. 56 Frederiksborg Slotskirke i europæisk perspektiv

s. 60 Fra nationalhistorisk fyrstekapel til levende sognekirke

Frederiksborg Slotskirke 1617-2017

Denne artikel er et forsøg på at give en tolkningsnøgle til forståelse af Frederiksborg Slotskirke som et luthersk fyrstekapel for både konge og menighed. En tolkning som tager afsæt i renæssancen og den tænkning, som opstår med reformationen i 1517, og som gør kongen til kirkens øverste biskop. Et forhold, der symbolsk er bevaret frem til i dag, ved at Dr. Margrethe stadig autoriserer nye salmebøger, bibeloversættelser og liturgier og udnævner bisper og provster.

Hillerød bys historie er uløseligt forbundet med opførelsen af Frederiksborg Slot og hermed reformationen i Danmark 1536. Det er næppe tilfældigt at Slotskirken bliver taget i brug i 1617 netop i 100-året for reformationens begyndelse med Luthers opslag af de 95 teser på Slotskirkens kirkedør i Wittenberg i 1517.

Uanset hvor optaget Chr. II, Fr. I og Chr. III i 1520'erne og 30'erne har været af de lutherske tanker og den reformatoriske kristendomsforståelse, uanset hvor meget de nu hver især selv har besøgt Wittenberg eller været til stede under rigsdagen i Worms 1521, så udgør gennemførelsen af reformationen og opgøret med den katolske kirkes magt og indflydelse et sammensurium af religiøse, økonomiske og lands- og storpolitiske alliancer og hensyn. Bedst illustreres det realpolitiske magtspil måske ved, hvordan Chr. II når at skifte frem og tilbage mellem at være lutheraner og katolik flere gange, alt efter hvilke alliancer han indgår i.

Det ulmer op gennem 1520'erne, men reformationen i Danmark tager for alvor fart med Fr. I's værnebrev, der giver præsten Hans Tausen, der har studeret i Wittenberg, lov til at holde luthersk gudstjeneste i Viborg. Siden indføres lutherdommen i Sønderjylland under hertug Christian (senere Chr. III) og til sidst i resten af Danmark i 1536, da Chr. III er blevet konge efter grevens fejde.

KAMPEN OM TROEN OG MAGTEN

Kampen om troen handler ikke kun om troen, men også om kampen mellem konge, adel og borgere om magten og adgangen til kirkens enorme rigdomme, skatteindtægter (tiende) og jordbesiddelser.

Hvad angår Frederiksborg Slot vil jeg her alene fokusere på reformationens økonomiske bevæggrunde og konsekvenser, som Fr. II i 1560 kan drage nytte af.

For uden at anfægte de skiftende kongers inderste ærlige lutherske overbevisning og reformatoriske optagethed, så kan reformationen i Danmark lige såvel anskues som en bekvem måde for kongen at få ejendomsret over kirkens enorme jordbesiddelser

og dermed økonomisk styrke til at selvstændiggøre sig i forhold til adelen, og de håndfæstninger adelen forsøger at binde kongerne med. Det indrømmes åbent i Chr. III's Reformationsreces af 30. oktober 1536: at fordi bisperne "har været årsag til det forgangne oprør (grevens fejde 1533-36)…for at Danmarks krone og konge kan få større formue…så skal alle stifters gods, slotte, gårde, huse og jordegods, som bisperne har haft…med al deres indtægt og tilliggende at lægge under kronen af hensyn til kongen og almenvellet."

Chr. III's kuplignende arrestation af bisperne i 1536 og konfiskation af kirkens jordbesiddelser, betyder ikke blot finansiering af udgifterne til borgerkrigen, men det medfører samtidig indførelse af en protestantisk kongestyret statskirke, hvor udnævnelser af bisper ligger i kongens hænder.

På Sjælland ejer kirken ca. en tredjedel af al jord, adelen ejer den anden tredjedel og kongen den sidste. Chr. III's konfiskation af kirkens jorder kombineret med mere eller mindre frivillige mageskifter f.eks. med Herluf Trolle, gør det muligt for Fr. II at samle store dele af Nordsjælland under kronens gods. Hermed får kongen ikke blot mulighed for at dyrke parforcejagtens glæder og sikre tømmer til brug i flådens skibe, samtidig er grundlaget skabt for Hillerøds vækst og betydning som hjemsted for kongens nye slot i kongens Nordsjælland.

HILLERØD OG ØLSKØB

Allerede før Frederik den II i 1560 mageskifter med Herluf Trolle og Birgitte Gøye, der til gengæld for gården Hillerødsholm får Skovkloster ved Næstved, Herlufsholm – eksisterer både landsbyen Hillerød og landsbyen Ølskøb, begge med seks gårde. I 1596 bliver indbyggertallet i begge landsbyer opgjort til omk. 300.

Hverken Hillerød eller Ølskøb har egen kirke, i middelalderen hører i hvert fald Hillerød til Grønholt Kirke, men fra 1585 henviser Fr. II Hillerøds indbyggere, der ikke gør tjeneste hos kongen, til Nr. Herlev kirke, og tilsvarende henvises Ølskøbs indbyggere til Tjæreby Kirke, med mindre de gør tjeneste hos kongen.

Hillerød ligger, omkring hvor vi i dag finder Torvet og Bakkegade, mens Ølskøb ligger vest for Slottet, omkring hvor vi i dag kender Kalvehavevej (Kovang), Hillerødsholmsalles begyndelse og Nyhuse.

Ølskøb taber få år senere kampen til Hillerød om at være Slottets nærmeste landsby. Ølskøb bliver ryddet i 1621, da Slottet står færdigt, og der ikke længere er brug for at huse alle bygningsarbejderne. Indbyggerne bliver på kongens ordre flyttet til Hillerød.

DEN FØRSTE SLOTSKIRKE

Hermed står det klart, at Hillerøds første kirke er Frederik II's Slotskirke, hvor alene de af Hillerøds og Ølskøbs indbyggere, der er i kongens tjeneste har ret til at deltage i gudstjenesten. Fra 1602 foreligger vidnesbyrd om, at Slotskirkens menighed får tilladelse til at kalde "Prædikant og Sjælesørger" – hvilket tyder på, at Nr. Herlev i en periode bliver anneks til Fr. II's Slotskirke

Den første slotskirke bliver påbegyndt umiddelbart efter mageskiftet med Herluf Trolle og står formentlig færdig i slutningen af 1562 og ligger, hvor Slotsherrens Hus (ydre slotsgårds vestfløj) ligger i dag og på området over mod restaurant Leonora. Fr. II's Slotskirke får ikke en lang levetid. Chr. IV sætter kort efter sin kroning i Vor Frue Kirke i København den 29. august 1596 gang i byggeriet af det nye Frederiksborg Slot. I disse byggeplaner indgår opførelsen af et prægtigt fyrstekapel tydeligt inspireret af de lutherske fyrstekapeller i Wittenberg, Torgau, Dresden, Schmalkalden, Halle etc., blot skal det være større, prægtigere og rigere udsmykket.

Omkring 1612 begynder nedrivningen af Fr. II's Slotskirke, der gør plads til opførelsen af Slotsherrens Hus.

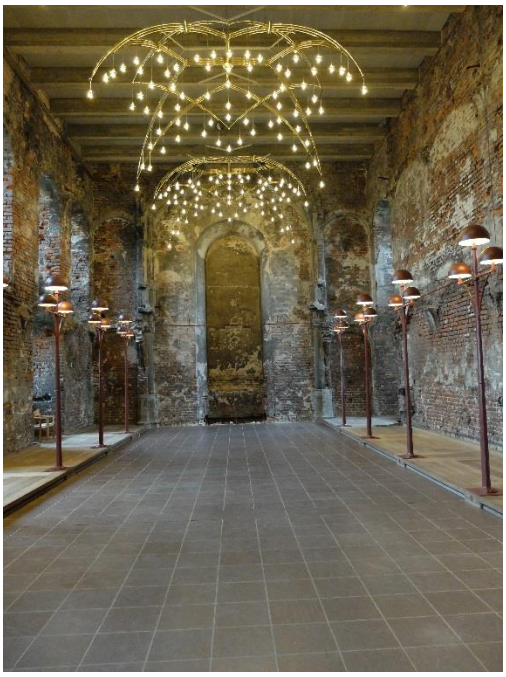

KOLDINGHUS SLOTSKAPEL

Forinden har Chr. IV så at sige øvet sig ved bygningen og indretningen af en luthersk slotskirke på Koldinghus fra 1598. Koldinghus Slotskirke har tydeligt slægtskab med fyrstekapellet i Schmalkalden og peger med f.eks. det toetagers galleri på de tre sider omkring det centrale kirkeskib og de tre stjernehvælv tydeligt frem mod Frederiksborg Slotskirke. Desværre står Koldinghus Slotskirke som ruin efter branden i 1808.

.

På Koldinghus har man på basis af fotos fra Frederiksborg og Koldingshus leget med at skabe en computerrekonstruktion af den brændte slotskirke. Ligheden med Frederiksborg er slående.

INVENTAR FRA FR. II's KIRKE

Fra Fr. II's første slotskirke er en oblatæske og døbefonten af træ med messingfad bevaret, begge med mærket FS, Frederik Secundum. Oblatæsken anvendes stadig. Døbefonten står i dag i nichen ved kongedøren i Slotskirken, men har været anvendt frem til 1920, da Chr. X forærer kirkens nuværende sølvdøbefont til Slotskirken (en kopi udført af A. Dragsted, Kbh. efter skitser af Mores).

Maleri af Knud Larsen (1865-1922), En barnedåb, 1893, Statens Museum for Kunst.

Interessant at se, at præstens talepult så sent som 1893 stadig er vendt mod kongestolen! Præsten har dog næppe prædiket med siden til den menighed, der for længst har fået adgang til Slotskirken.

http://www.smk.dk/en/explore-the-art/search-smk/#/detail/KMS1481

Formentlig er skikken med, at de af Hillerøds indbyggere, der er i kongens tjeneste, kan deltage i gudstjenesten, fortsat i Chr. IV's Slotskirke, da den står færdig i 1617. De har haft plads på fire bænke med ryglæn bagerst i kirken under orglet. Men kongen har uden tvivl ikke ønsket, at denne praksis skal fortsætte, og slet ikke efter at Hillerød har opslugt Ølskøb og dermed fået en størrelse, der berettiger til egen kirke.

HILLERØD KIRKE PÅ TORVET

I 1620 giver kongen ordre til at "forlige og udjævne et Bjerg i Hillerød som Kirken skal staa paa" (oven for Hillerøds nuværende torv, hvor det gamle rådhus nu ligger). Samme år opmurer Jørgen Friborg grunden, og galne Troels Tømmermand rejser tømmerværket til kirken ved genbrug af et boldhus fra Tønsberg len i Norge. I 1621 bliver kirken muret op. Samme år anlægges en kirkegård, hvor torvet nu ligger, en kirkegård, der er i brug frem til 1804. Indtil 1621 er Hillerøds indbyggere blevet begravet på Nr. Herlev kirkegård, som igen fra 1615 får egen sognepræst.

Om tilnavnet galne (eller galde) Troels har hentydet til mandens temperament eller hans evner som tømrer, vides ikke, men allerede fra Chr. IV's besigtigelse af byggeriet konstateres det, at kvaliteten af byggeriet er ringe. Og Hillerøds Kirke får

da også en kort levetid; allerede Sankt Karens Nat den 25. november 1624 blæser kirken omkuld i en efterårsstorm, og der må opføres et interimistisk skur, som præsten kan stå i ved begravelser.

Den kirkeløse menighed får midlertidig overladt stalden på slottet Sparepenge, kongens mindre residens på den anden side af Slotssøen. Stalden bliver i 1625 indrettet som kirkerum med altergulv, pudsede vægge, 11 vinduer og bænke. Ved anlæggelsen af kaskaderne i Barokhaven i 1993-96 finder man fundamentrester fra Sparepenge.

I de følgende år ses flere tilløb til en genrejsning af en kirke i Hillerød. Så sent som i 1655, hvor menigheden på grund af smittefaren under pesten er forvist til en skolestue, befaler Fr. III at gøre overslag til en ny bykirke. Men de næste godt 300 år synes sagen glemt, indtil Hillerød Sogn i 1987 får ombygget og udvidet det gamle kirkegårdskapel på Hillerød (nye) Kirkegård, der indvies som sognekirke den første søndag i advent 1987.

SLOTSKIRKEN BLIVER HILLERØDS KIRKE

Formentlig har menigheden ikke været særligt forhippet på at få genopført en ny bykirke, da den allerede i 1629 eller 1630 får adgang til at deltage i gudstjenesten i Slotskirken, idet Hans Majestæt naadigst har bevilget Menigheden her på Steden at måtte holde deres gudstjeneste i Slotskirken.

Medvirkende årsag til den manglende genrejsning af en kirke i Hillerød har også været, at der på Fr. III's foranledning i 1649 bliver opført et "lille og tarveligt" hus på kirkegården, hvorfra begravelser finder sted, således at kun de gudstjenestelige handlinger; dåb og vielse, og måske også firmelse - (den egentlige konfirmationsforordning gives først af Chr. VI i 1736) er foregået i Slotskirken.

25. december 1631 får bymenigheden endelig borgerret på at måtte bruge Slotskirken, idet kongen pålægger lensmanden at "ordinere enhver efter sin Condition og Vilkaar Stolestader i kirken." For at enhver skal kende sin rette plads i hierarkiet, skal der på hver bænkerække sættes en seddel, som alle har at rette sig efter – et påbud som indskærpes i 1647: mandfolket skal blive i den ene side, og kvindfolket den anden (formentlig vestsiden) i de stole og stader, der er dem forordnede. De stole der i dag står på kirkegulvet er først kommet til omk. 1900.

LUTHERS KALD OG STAND FREM FOR LIGESTILLING

Det kan forekomme mærkeligt med denne hierarkiske opdeling af det lutherske kirkerum i vores ligestillingstider, og vor undren bliver ikke mindre med tanke på Luthers understregning af den enkeltes lige adgang til Guds frelse, alene gennem

troen (sola fide) uden nogen mellemmænd. Men Luther selv fastholder en strengt hierarkisk kald og stand opdeling af samfundet. Markant udtrykker Luther det ved selveste indvielsesprædikenen af det første lutherske fyrstekapel i Torgau den 5 oktober 1544, hvor Luther selv prædiker over Lukas evangeliet 14,1-11.

Dér står Luther på prædikestolen i Torgau, placeret midt i kirken lige overfor indgangsdøren. Prædikestolen er på de tre sider udsmykket med beretningen om kvinden, der skal stenes, fordi hun er grebet i hor (sola gratia – af nåde alene); Jesus som tolvårig i templet, der udlægger skriften for de skriftkloge (sola scriptura – skriften alene) og Jesu uddrivelse af kræmmerne i templet med alle deres offerdyr (sola fide – troen alene). Alterbordet er som et spisebord, hvor alle i menigheden kan samles og modtage både brødet og vinen. På galleriet i kirkens bagende er der indrettet særlig loge med direkte adgang fra slottet til fyrsten og hans frue – inde bag logen ligger deres private bedekamre, på kirkegulvet og rundt på galleriet samles folket, men placeret efter stand.

Og så anvender Luther den sidste halvdel af sin prædiken på, ud fra evangeliets ord om ”at sætte sig på de nederste pladser og ydmygt vente på at husets Herre kommer og siger: ven sæt dig højere op” – at tale om at kende sin plads i hierarkiet, for hver enkelt stand. Uanset om du er fyrste, lærd, borger eller bonde – så er dit kald og stand Guds gave til dig, ikke for at du skal bryste dig af den eller tro, at du i Guds øjne er bedre eller mere værd, nej, du skal bruge dit kald og stand til at tjene din næste! ”Om du sidder øverst, i midten eller nederst, så gør troen alle lige!”… ”Derfor må du tænke: den Gud, der har gjort mig til fyrste, har også skabt min undersåt”…”så vær og bliv, hvad du er, og gør, hvad der er befalet dig, og hvad der hører til din stand.”

HVORFOR ÅBNER CHR. IV SIN SLOTSKIRKE FOR MENIGMAND?

Det kan undre, at Chr. IV åbner kongedøren til sit prægtige rigt udsmykkede private fyrstekapel for byens gemene bønder, borgere og håndværkere. At visse stole er forbeholdt herremænd og at slottets tjenestefolk, som slotsfruen, peblingene fra

latinskolen, mejersken og fadeburskvinden har deres faste pladser, dét er naturligt, men at kongen åbner slottets porte for alle byens indvånere overrasker.

En forklaring kan søges i kongens selvforståelse, som det udtrykkes i hans valgsprog, der både findes i toppen af den efter branden renoverede orgelfacade og i slotsgården øverst på Casper Finckes smedejernsgitter foran kongestolen: Regna Firmat Pietas, (”fromhed styrker rigerne”). Han er kun syv år, da han vælger det, eller det bliver valgt for ham, men det udtrykker den voksne konges selvforståelse som kirkens beskytter og førstemand, summus episcopus (øverste biskop).

At folkets fromhed og kristelige opdragelse ligger kongen på sinde er der nemlig ingen tvivl om. Uanset at hans eget levned, med flere udenomsægteskabelige forhold og børn, ikke lever op til de forordninger, han udsteder for borgernes kristelige liv og levned. Chr. IV har ikke blot efter luthersk forbillede bygget sig en kirke, der i pragt og størrelse meget gerne skal overgå de lutherske fyrstekapeller i både Torgau, Dresden, Halle og Freiberg m.fl. – han prøver også at leve op til både den kroningstale biskop Peder Vinstrup holder for ham i 1596 om hans rolle som Guds stedfortræder og det kongespejl ”Alithia” (det betyder sandhed, eller Gud er sandhed) som Johann Damgaard tilegner Chr. IV i 1597. (Om Johann Damgaard ved vi kun, at han var jyde og magister.)

FYRSTESPEJL – ET IDEALBILLEDE HOLDT OP FOR CHR. IV

Damgaard opholder sig i efteråret 1597 to-tre uger på Frederiksborg Slot sammen med den nykronede konge, så Chr. IV har både læst og drøftet skriftet, hvori der om kongen står: ”hand kaldis en Gud på Jordenn, thi hand staar i Guds sted, thill ayt straffe det som straf er werd, og forsvare det som Gud haffver kiært: Thi nest Gud, da staar land och Riigers lÿcksalighed i Kongens hierte.”

I det hele taget er det påfaldende, hvor ofte fyrstespejlet betoner for kongen, at han er ”och dend christen Kirckis hoffvidt och Forstanndere”, der skal sørge for ”gode Gudfryctige lærde Personer, som kand føde och wederqvege de arme Faar och *CHRISTI* hiord.” Kongen er både ”en herre och Regenter offver dennd Verdslige stat, men ochsaa offver dend Gjestlige.” Kongen er Kristi efterfølger, der bør ”effterfølge sin herre, som er CHRISTUS, och under tiidenn legge Guldkrone aff, och tage en torne krone paa”

Damgaards Fyrstespejl, Alithia, er blot ét i en lang række tilbage til renæssancehumanisten Erasmus af Rotterdams fyrstespejl, ”Institutio” til Karl V fra 1516.

Også Luther har i sin udlægning af Salme 82:

Gud træder frem i gudeforsamlingen,
blandt guderne holder han dom:
Hvor længe vil I dømme uretfærdigt
og tage parti for de ugudelige? Sela
Skaf de svage og faderløse deres ret,
frikend de hjælpeløse og arme,
udfri de svage og fattige,
red dem fra de ugudeliges magt!...
Jeg har sagt: I er guder,
I er alle sønner af den Højeste.

arbejdet med salmen som et fyrstespejl, der betoner fyrstens pligt til som en **fader** at sikre retfærdige love for dem, der frygter Gud; som en **ridder** at beskytte den fattige mod undertrykkelse og sikre freden; og endelig som **frelser** at fremme Guds ord og hjælpe sit folk til salighed og frelse.

SOLA SCRIPTURA – SKRIFTEN ALENE

At høre Guds ord forkyndt, er derfor kongens pligt og folkets pligt. I kirkerne i Dresden og Wittenberg genfinder vi reformationens motto V.D.M.I.E. Verbum Domini Manet In Eternum (Guds ord forbliver til evig tid Esajas 40,8). I Dresden på indgangsdøren med ”kvinden der er grebet i hor” (sola gratia) i midterfeltet, akkurat som på prædikestolen i Torgau. I Wittenberg på to tavler i kirken, som et ekko af Luthers betoning af Guds ord, sola scriptura, ”skriften alene” som den ene og sande målestok på sand kristendom.

I lyset heraf er det påfaldende, at de fire evangelistsymboler; oksen for Lukas, løven for Markus, ørnen for Johannes og englen for Mattæus, som er klassisk kirkelig standardudsmykning, de fire symboler finder vi ikke kun ét sted, men gentaget i grupper syv gange i Slotskirken: på prædikestolens sølvfigurer, på døbefontens fod, i sølvrelief omkring nadverscenen på altertavlen, som figurer mellem søjlerne i muslingeskalsnicherne, i svikkelreliefferne på hver side af prædikestolen, på den efter branden bevarede orgelknop og endelig i buerne under orgelfacaden.

Syv repetitioner af samme tema, som en gentagen reformatorisk påmindelse til både konge og præst; sola scriptura, her skal evangeliet forkyndes – dåb, nadver, salmesang, prædiken – alt er bundet af og til evangeliets ord.

I Chr. IV's Slotskirke udtrykkes V.D.M.I.E. ikke direkte med en forkortelse, men indirekte med 58 sorte stentavler med bibelcitater. Og på kopien af sølvdøbefonten fra 1920 står det skrevet i lågets kant, så jeg formoder, det også har været en del af den nu forsvundne (omsmeltede) oprindelige sølvdøbefonts udsmykning.

Først efter branden i 1859 kommer citatet "Verbum Domini Manet In Aeternum" igen ind i Slotskirken, idet arkitekt Meldahl ved restaureringen i galleriets nordøstende får indsat en gammel intarsia-smykket dør fra Husum Slot (bygget 1577-1582), hvor netop dette citat står fuldt udskrevet på døren. Døren er, trods sin samtidighed med Fr. II's Frederiksborg, en senere tilføjelse, men udtrykker præcis den sola scriptura tankegang Slotskirkens stentavler vidner om.

DEN FROMME KONGE

I lyset af sola scriptura forstår vi bedre, ikke blot at kongen har sin faste plads i kongestolen lige overfor prædikestolen, så ofte han er på slottet, men også at han lader menigheden få sæde i Slotskirken, så de kan høre Guds ord. Som troens vogter med ansvar for både det gejstlige og verdslige regimente er folkets religiøse opdragelse også kongens pligt. Hvis fromhed styrker rigerne, så må lovene styrke fromheden. Tankegangen kan synes enfoldig, men er enkel: et fromt kristent folk vil det gå godt.

Det er derfor næppe tilfældigt at C4 monogrammet på vestsidens øverste bænkegavl er flankeret af Fides, troen på begge sider, og at Kristoforos (Kristusbæreren) er sat på vestsidens nederste bænkegavl, direkte under kongens bedekammer, endda således at Kristoforos' stav peger op mod kongen som en tavs, men tydelig påmindelse.

Overfor Kristoforos står soldaterhelgenen, Sebastian med utallige sårmærker, Sebastian er også afbildet på ydersiden af fløjaltertavlens højre låge.

KIRKETUGT

Folkets kristelige fromhed ligger Chr. IV så meget på sinde, at han på mange måder forsøger at skabe kirkedisciplin og statsdirigere fromheden bl.a. ved 22.april 1645 at indføre en forordning mod soven i kirken, som betyder, at der i alle kirker skal udpeges særlige mænd ”som kan gå omkring med lange kæppe til at slå dem på hovedet med, som sover under prædikenen.” At kirkeordinantsen fra 1539 samtidig understreger, at præsten ikke må prædike over en stiv klokketime, og at der i Slotskirken er bevaret et timeglas med fire glas (ganske vist fra 1705), så menigheden kan følge tiden; et kvarter, en halv time, tre kvarter… hører med til det kuriøse.

Man kan frit oversætte RFP til ”kendskab til katekismen styrker rigerne,” når man ser hvordan Chr. IV i 1620’erne får udstedt flere forordninger for at skabe kirkedisciplin, f.eks. loven mod sværgen og banden fra 20. november 1623 og mest markant forordningen af 27. marts 1629 med den truende overskrift: ”Forordning om kirkens embede og myndighed mod ubodfærdige …” for med kongens egne ord at bringe ”disciplin, ave og revselse.” Til at sikre dette skal der i hvert sogn udpeges gudfrygtige mænd til at hjælpe præsten med at kontrollere og overvåge menighedens livsførelse – en forhadt ”medhjælperinstitution,” der indgår i Danske lov i ca. 200 år.

At samme optagethed af menighedens livsførelse ikke forhindrer Chr. IV i at få 24 børn med fem kvinder er blot en detalje. I 1630 holder Chr. IV således jul med 14 af sine børn på Frederiksborg uden smålig skelen til, at de har fem forskellige mødre.

VEJEN TIL KONGENS KIRKE

Lad os forlade kirketugten og prøve at sætte os i den almindelige Hillerødborger eller bondes sted, da han for første gang omkring 1631 får lov at træde ind til gudstjeneste i Chr. IV's Slotskirke.

Alene turen over s-broen ind i ydre Slotsgård forbi springvandet, hvor Neptun, havenes hersker står højt hævet, flankeret af Fama, berømmelsen, Victoria, sejren og Mercur, gudernes sendebud og her især handelens beskytter,

videre ind over Slotsbroen, hvor antikkens to store erobrere Aleksander den store (i øst) og Cæsar (i vest) vogter broen på hver sin søjle. Hermed er kongens imperiale ambitioner slået fast! Videre ind gennem porten, under sandstensportalen med Danmarks og Brandenburgs våben (dronning Anne Cathrine er fra Brandenburg) under kongens monogram C4 flankeret af Minerva og Diana med Gudernes konge og fader Jupiter med ørnen i midten.

Og så er de mange guder i den lave terrassearkades nicher og på kongefløjens facade endda forbigået i tavshed – tilsyneladende et sammensurium af guder og heroer, der alle tjener til at hylde og markere kongens magtsfære og dyder.

En bonde eller håndværker har selvfølgelig ikke været fortrolig med hele dette mylder af mytologiske og historiske skikkelser fra antikken og sagnhistorien, men den veluddannede adelsmand, rigsråd eller kongelige gæst har ikke været tvivl om, hvilke dynastiske ambitioner og selvforherligelse der ligger til grund for dette prestigebyggeris triumfalistiske selviscenesættelse.

Allerede ved Chr. IV's kroning i 1596 er de udenrigspolitiske ambitioner blevet markeret. De tre kroner i Rigsvåbenet, der er en torn i øjet på svenskerne, har allerede i Fr. II's regeringstid udløst Den Nordiske Syvårskrig 1563-70. De tre kroner bliver til kroningen demonstrativt sat på Blåtårns nye spir. I forlængelse heraf får de tre kroner også en central placering i Chr. IV's nye Slotskirke – ikke blot på kongedøren, men også inde i kirken i stjernehvælv og på bænkegavlenes topstykker.

KONGEDØR – EN MAGTDEMONSTRATION

Hvis nogen stadig er i tvivl om budskabet med blikket hen mod kongefløjens triumfbuearkitektur i den indre Slotsgård, så er det blot at dreje til venstre og sætte kurs mod kongeportalen, kirkens dengang eneste indgangsdør. For her møder kirkegængeren endnu en triumfportal med et klart både politisk og religiøst budskab, til alle som kan læse symbolikken.

Fra sin far, Fr. II's Kronborg kender Chr. IV traditionen med at sætte stærke symboler for kongens magt og status på kirkeportalen. På Kronborg er det de gammeltestamentlige konger David og sønnen Salomon (arvefølgens markør). Med Frederiksborg Slotskirkes kirkeportal fortsætter han arven og linjen fra Kronborg; symbolikken udbygges og fortsætter Chr. IV's triumftog som landets ambitiøse hersker og kirkens beskytter og øverste leder, summus episcopus.

Under kongens initialer C4 står, på den ene side af Danmarks riges våben under en krone holdt af to engle, sagnkongen Erik Barn, Danmarks første kristne konge; på den anden side hans søn, Knud den Lille, hvorved arveretten markeres, selv om Danmark endnu reelt er et valgkongedømme.

Selve kongedøren er udsmykket som en altertavle, med opbygning svarende til kirkens sølvaltertavle. I midterfeltet Jesu dåb, flankeret af Peter med nøglen og Paulus med sværdet. I topfeltet dommedag med Moses og Johannesdøberen på hver side. I trekanten over topfeltet Gud med rigsæble (verdenskuglen) og hånden løftet til velsignelse, på trekantens to fløje den nøgne Venus? - eller er det blot to nøgne børn?

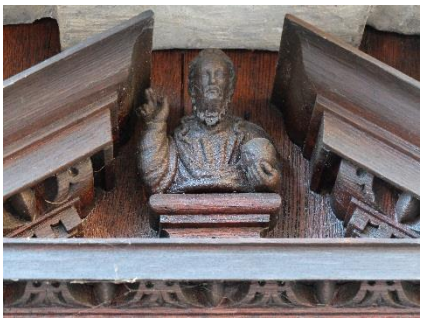

Dåbens sakramente er forudsætningen for at få adgang til kirken, hvad enten man er konge, kronet af Guds engle eller skomager; men dåben bærer også Guds løfte om delagtighed i Guds nåde og frelse på dommens dag. Kongedørens to motiver kan tolkes ud fra Romerbrevets dåbsteolog i kap. 6, 4-6: ”*Vi blev altså begravet sammen med ham ved dåben til døden, for at også vi, sådan som Kristus blev oprejst fra de døde ved Faderens herlighed, skal leve et nyt liv. For er vi vokset sammen med ham ved en død, der ligner hans, skal vi også være det ved en opstandelse, der ligner hans.”*

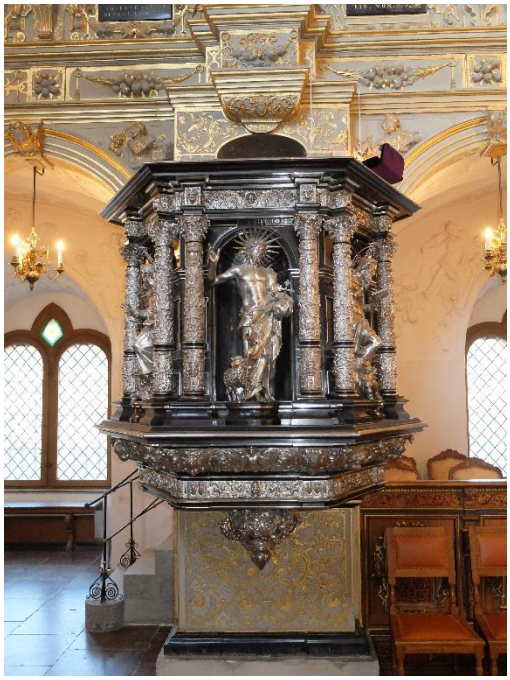

KONGENS PRAGTKIRKE

Det første menigheden ser, når de træder ind af kongedøren er (ligesom i fyrstekapellet i Torgau) den femkantede prædikestol med den opstandne Kristus i centrum vis a vis kongestolen – midt imellem står døbefonten. Og selv om de fleste alt efter kald og stand må tage til takke med en af de mere ydmyge pladser længere nede i den treskibede kirke, så må kirkens udsmykning og pragt i guld og sølv have gjort et ufatteligt stort indtryk på den almindelige kirkegænger. Holberg har selvfølgelig endnu ikke digtet om Jeppe i baronens seng, og Jeppes ”drømmer jeg eller er jeg vågen” – men følelsen må have været tilsvarende. Og imponerende har Chr. IV’s slotskirke været selv for den, som har været fortrolig med den tids andre nordtyske og danske fyrstekapeller. Langt større og rigere udsmykket end de lutherske fyrstekapeller i både Torgau, Dresden og Halle – og skal det komme an på en dansk sammenligning, så gælder det samme, Dorotheakapellet på Sønderborg Slot, Skanderborg Slotskirke, og kapellerne på Koldinghus og Kronborg (Krogen). En treskibet aula regia, kongehal bygget til Guds ære, men så sandelig også for at positionere kongen ved at imponere og skabe ærefrygt.

Det er svært at forestille sig det i dag en almindelig søndag med to barnedåb og de over 200 stole på gulvet tæt besat, men på Chr. IV’s tid er kirkens centrum koncentreret omkring længdeaksen: alter-døbefont og tværaksen; prædikestol-kongestol. Den femkantede prædikestols centrum er den opstandne Kristus, og da præsten Frederik Klyne den 17. august 1617 holder den første gudstjeneste i Slotskirken, har han prædiket Guds ord overfor den lutherske kong Chr. IV fra prædikestolen stående over dens centrum, Kristus.

Med åbningen af Slotskirken for Hillerøds befolkning flyttes fokus fra tværaksen mod kongen til længdeaksen mod menigheden og præstens prædikested flyttes hen over evangelisten Lukas (med oksen), men selv med menighedens indtog har

menigheden tydeligt mærket den oprindelige koncentration omkring korsformen: alter-døbefont og prædikestol-kongestol. Ja, faktisk forekommer Slotskirken endnu mere imponerende, når alle stole er fjernet og mønsteret i kirkegulvets ølandsfliser træder tydeligt frem.

STJERNEHVÆLVETS ENGLEVAGT OG KONGEMAGT

Når nutidige kirkegængere, der for første gang i deres liv træder ind i Slotskirken ad den langt mere ydmyge kirkedør, der efter slottets brand i 1859 bliver isat i kirkens nordøstre hjørne, kan tabe pusten. Hvor langt stærkere har det så ikke virket på en bonde eller håndværker opvokset i Ølskøb at træde ind midt i kongens kirke og måske få sit barn døbt – alene at sidde på sin ydmyge plads må have fyldt enhver borger og bonde med ærefrygt.

Men ærefrygten alene har næppe hindret den almindelige borger i at lade blikket glide rundt i kirkens rige udsmykning. Som nævnt har den almindelige kirkegænger næppe været i stand til at afkode alle detaljer i kirkens væld af symbolske detaljer -

og de latinske indskrifter på stentavlerne har selvsagt været lukket land for menigmand, men et enkelt blik blot på stolestadernes topstykker, hvor de enkelte dele af det danske riges våben er placeret hele vejen op i begge sider har ikke efterladt nogen tvivl om, at her er man trådt ind i den mægtige sejrrige konges kirke – løfter man blikket mod det storslåede stjernehvælv, så genfinder blikket elementerne fra det vidtstrakte danske riges landevåben, i dag er rigsvåbnets enkeltdele i det efter branden rekonstruerede stjernehvælv spredt rundt om på de seks hvælv, men oprindeligt var de samlet i to kredse på de to midterste hvælv.

Om englene i loftet oprindeligt har været malet sådan, eller det skyldes restaureringen efter branden i 1859, det vides ikke, men lige meget hvor man sætter sig i Slotskirken, så er det, som om der er mindst en af stjernehvælvets engle, hvis øjne er malet på en sådan måde, at den ser præcis på mig. Som om selve stjernehvælvet vil minde den enkelte om, at han eller hun er under Guds englevagt OG kongens beskyttelse.

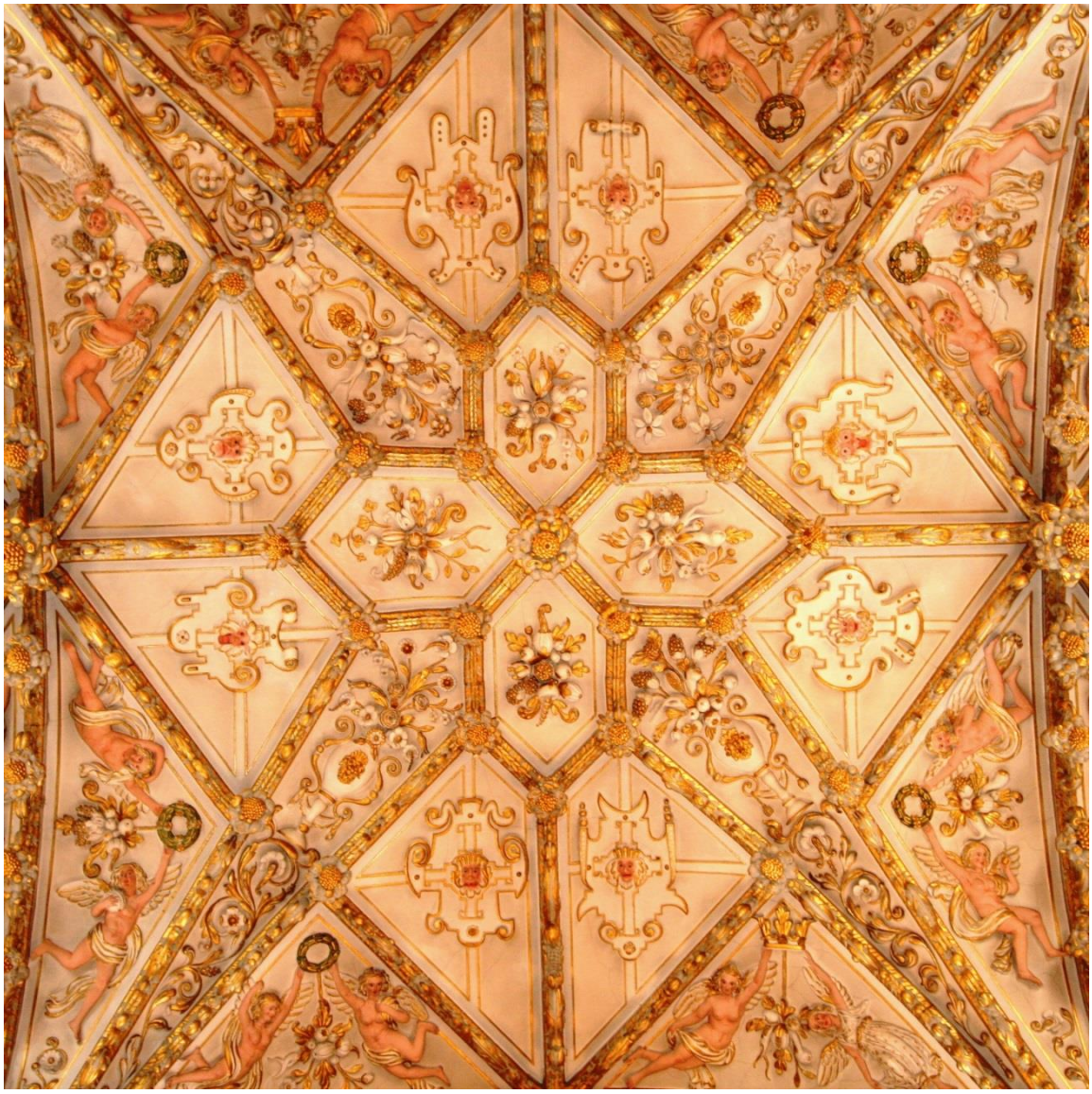

Netop når det gælder det imponerende stjernehvælv er det interessant at iagttage, hvordan linjen fra de tyske lutherske fyrstekapeller finder et højdepunkt i Frederiksborg Slotskirkes loftshvælv.

Wittenberg

Torgau

Dresden

Halle

Kirkegængeren sidder ikke blot som hyrderne på marken julenat under Betlehemsnattens stjernevrimmel, hvor englenes lovsang, Gloria in excelcis Deo, *Ære være Gud i det højeste* giver genlyd, nej, menigheden sidder også under kongens mægtige beskyttelse af både folket og kirken.

Den konge hvis styrke og dyder hele vejen op gennem kirken i buernes svikkelrelieffer bliver markeret af både dyderne og de gammeltestamentlige helte fra David over Samson til Josva, der i fem ud af otte tilfælde sejrrigt holder deres modstanders afhuggede hoved triumferende i hånden.

KONGEKRONE OG KONGEKIRKE

Chr. IV er både i biskop Peder Vinstrups kroningstale og Johann Damgaards fyrstespejl blevet mindet om og formanet om sit ansvar som kirkens øverste biskop.

Ja, selve rollen og opgaven er bogstavelig talt lagt på kongens hoved ved selve kroningen. Som illustration af dette er det nødvendigt at forlade Slotskirkens rige udsmykning og opsøge Chr. IV's krone på Rosenborg.

For Chr. IV får kort før kroningen den 29. august 1596 i Vor Frue udført en helt ny kongekrone af guldsmed Dirich Fyring (måske ud fra skitser af sølvsmed Jacob Mores i Hamborg, der er til stede ved kroningen og hvis værksted senere udfører Slotskirkens sølvaltertavle). Kronen er i denne sammenhæng særlig interessant på grund af dens symbolik eller ikonografi.

Kronen er i 1596 åben, uden bøjler, de bliver først monteret på et tidspunkt før Fr. III's kroning. En åben krone er ellers blevet umoderne, men afspejler måske Chr. IV's ønske om atter at forene Norden og genskabe den gamle Kalmarunion, jf. også brugen af landevåbnet med de tre kroner. En drøm som uigenkaldeligt brister efter 30-årskrigen og freden ved Brømsebro 1645.

Kronen er af guld, der "kun" er besat med diamanter (mandlig styrke og hårdhed) og perler (kvindelig ømhed og varme). Den øvrige udsmykning i guldet er emaljearbejder. Kronen har 12 takker, seks store og seks mindre; under hver af de seks store ses en figurativ allegorisk udsmykning. Pelikanen, der hakker sig selv i brystet, så de tre unger kan drikke blodet findes på kronen i midten over panden og i siderne over begge ører. Pelikanen er et klassisk Kristussymbol på den selvopofrende Kristus, der dør for at frelse alle troende fra døden – trefoldigt repeteret, måske som henvisning til treenigheden måske som ekko af kongens treleddede valgsprog; RFP.

I de tre mellemliggende felter ses til højre i kongens sværdside Fortitudo (styrken), kvinde med to knækkede søjler; til venstre i kongens scepterside Justitia (retfærdigheden), kvinde med sværd og vægtskåle og bagerst Caritas (kærligheden), ammende kvinde med to børn. Kongen er i luthersk forstand frelseren, der fremmer Guds ord i folket (pelikanen og RFP); ridderen, der sikrer freden (Fortitudo) og faderen, der håndhæver loven (Justitia).

Budskabet er indlysende, kongen er ikke blot med fyrstepejlets ord: ”hand kaldis en Gud på Jordenn, thi hand staar i Guds sted”, men kongen skal også være parat til at ofre sig for sit folk. Det folk han skal beskytte med al sin styrke, det folk han skal sikre ret og retfærdighed, det folk han skal elske, som han elsker Gud, og vise al sin kærlighed og barmhjertighed.

Når Chr. IV’s krone behandles så forholdsvis detaljeret, skyldes det de mange paralleller til Slotskirkens allegoriske udsmykning.

Overfor kongestolen i svikkelreliefferne til højre for prædikestolen ses Caritas, Justitia og Fortitudo (dog med Prudentia, klogskaben kilet ind), samme tre figurer møder vi gentaget lige efter hinanden både på bænkegavlenes topstykker i kirkens vestside, på orgelfacadens midterste konsolknop og på Mariaalteret i Kongens bedekammer.

Som den af Gud indsatte og velsignede konge sidder Chr. IV i sin kongestol og ser hen mod de tre skrifttavler mellem prædikestol og alter med den aronitiske velsignelse: *”Herren velsigne dig og bevare dig. Herren lade sit ansigt lyse over dig og være dig nådig. Herren løfte sit åsyn på dig og give dig fred.”*

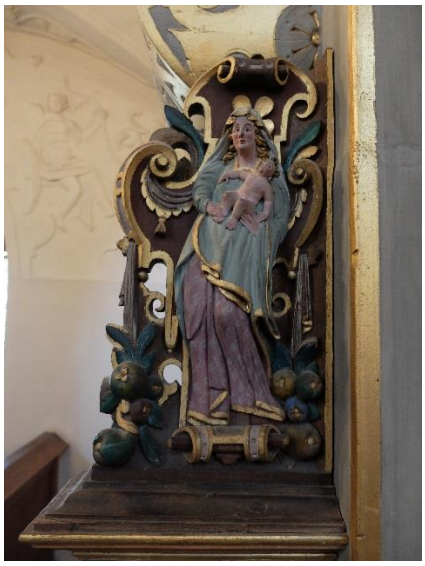
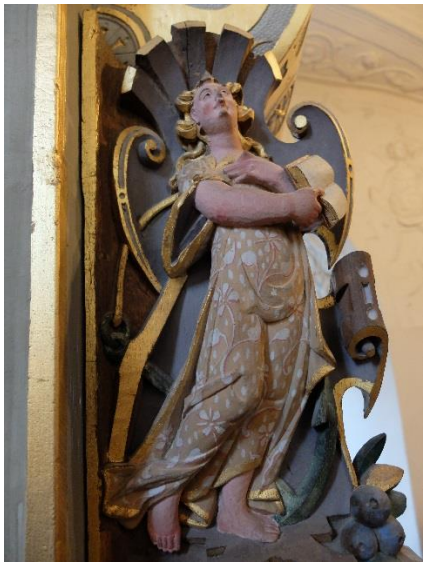

PELIKANEN SOM FYRSTESPEJL

Hele tre steder genfinder vi pelikanen i Chr. IV's Slotskirke.

På den efter branden bevarede orgelknop hakker en pelikan sit bryst under en teltlignende baldakin så de tre unger kan drikke blodet. I orgelknoppens nabofelt ses Chr. IV's kronede monogram.

I alterets trekantsfelt på topstykkets bagside, side om side med fugl føniks, der rejser sig af asken (et gammelt kristent opstandelsesmotiv).

Endelig gentages pelikanmotivet sammen med fugl fønix i orgelfacaden (genskabt 1863 efter branden); pelikanen sidder lige ved kongens bedekammer, mens den kronede fugl fønix sidder i dronningesiden – de to indskriftstavler bag alterets pelikanmotiv flankeres i øvrigt af engle, der bærer Kristi lidelsesredskaber (kors, hammer og nagler, eddikesvamp og spyd, søjle hvor Jesus blev pisket) – dvs. selvopofrelsens symboler, der genfindes på Mariaalteret i kongens bedekammer.

CARITAS OG DE FATTIGE

Her er det værd at bemærke, at Caritas på både kongekronen og adskillige steder i Slotskirken må ses i sammenhæng med Luthers og reformationens betoning af fyrstens ansvar for organiseringen af omsorgen for de fattige. Luther tordner mod de mange tiggermunkeordner, for alle arbejdsduelige skal arbejde. Samtidig betoner Luther igen og igen kirkens ansvar for de værdigt trængende, derfor skal der i enhver sognekirke stå en fattigkasse – hvilket der faktisk også gør selv i den midlertidige kirke på Sparepenge. I Slotskirken afspejles dette ansvar for Caritas af Slotskirkens to pengeblokke. Den ældste fra 1616 med C4's kronede monogram, den anden, der angives at stamme fra "Söqvæsthuset" 1684, står nu på galleriets vestre gang. Chr. IV vedgår dette ansvar, både når det angår de reelt fattige, og når det gælder om at holde "slige kumpaner og ørkesløse folk, som ikke vil gøre gavn" væk fra tiggeriet. I 1605 grundlægger Chr. IV tugthuset, og i forbindelse med Frederiksborg Slots opførelse befales det, at "løsgængere på Sjælland skal opfanges, fængsles og oversendes" til arbejdet på Slottet!

DANMARKS AMBITIØSE KRISTOFOROS

Denne trefoldige sammenhæng mellem Chr. IV's krone og Slotskirkens udsmykning som helhed udlægges af nogle forskere som et fuldstændig almindelig klassisk udsmykningsprogram, der hverken er tydelig luthersk eller særligt teokratisk. Og sandt er det, at oplagte motiver mangler i Slotskirken. F.eks. er den vise kong Salomon helt fraværende; Pietas fra kongens valgsprog strejfes kun i en af indskriftstavlerne over kongestolen, ligesom vi på Slotskirkens indskrifttavler må lede forgæves efter de lutherske kernesteder fra Paulus breve, der bliver citeret flittigt på skrifttavlerne både i Dresden og i Dorotheakapellet på Sønderborg Slot.

Et klassisk luthersk sola gratia motiv (af nåden alene); "Kvinden som skal stenes, fordi hun er grebet i hor" (Johs. 8,1-11), der findes på både prædikestolen i Torgau og døren til fyrstekapellet i Dresden, har dog oprindelig været en del af Slotskirkens udsmykning på galleriet. Det er et af 12 malerier med bibelske motiver, der formentlig forsvinder under svenskekrigene.

Trods fraværet af disse tydelige lutherske markører, synes det i lyset af både fyrstespejl og de klare sammenhænge mellem kronen og kirken, at her er mere på spil end traditionel udsmykning.

Rasmus Dreyer har i sin artikel argumenteret for det genuint lutherske i Slotskirkens teologiske program. I den forbindelse er det også interessant at iagttage, at disciplen Peter, der i den katolske tradition er paveembedets forløber, Peter er i Slotskirken placeret bag alteret. Den øverste plads i kirken, men samtidig behændigt gemt af vejen – gjort usynlig – oven i købet nu med en knækket nøgle, mens den lutherske kirkes faktiske leder sidder ganske anderledes synligt placeret.

I forlængelse heraf kan der i denne sammenhæng argumenteres for, at den kejserkrone, en sejrsengel (Victoria) løfter op mod kongens bedekammer, sammenholdt med både Slotskirkens øvrige allegoriske udsmykning og den samlede iscenesættelse fra Neptunspringvand, over Cæsar og Alexander, gennem Slottes gudekransede triumfportaler, vidner om en ung konge med store ambitioner som ydmyg teokratisk fyrste og Danmarks lutherske Kristoforos, der i sidste ende som Pelikanen/Kristus er parat til at ofre sit liv for troen, folket og landet.

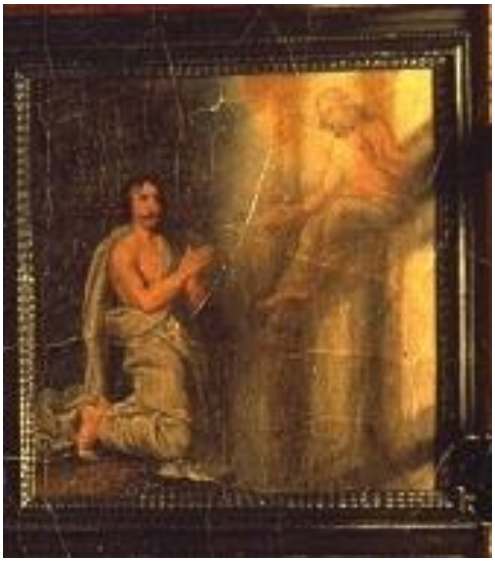

En selvopfattelse som udtrykkes af det maleri af kongen selv, der før branden hænger i kongens bedekammer. Maleriet er forsvundet og kendes kun fra Heinrich Hansens maleri fra 1858 af bedekammeret, hvor kongen ofte skrifter og modtager nadveren.

Maleriet viser Chr. IV som den ydmyge konge, knælende nøgen, kun svøbt i en hvid bodsdragt med hænderne i bedestilling løftet mod en åbenbaring af Kristus. Beskrivelser af maleriet fra 1800-tallet angiver maleren til Adrian van Nieulandt og kæder motivet sammen med Chr. IV's vision af Kristus på Rosenborg Slot den 8. december 1625. I denne sammenhæng er det dog mere interessant, at beskrivelserne angiver, at kongen oprindeligt er malet iført kongelige klæder og med scepter og krone anbragt foran. Denne ændring i maleriet til den ydmyge konge, kan kun være sket efter kongens ønske og godkendelse.

Det er muligt, at Peder Vinstrups kroningstale i 1596 er holdt i en konservativ tone og betjener sig af faste bibelske retoriske elementer, hvor brugen af et citat fra Salme 82 vers 6: *" Jeg har sagt: I er guder, I er alle sønner af den Højeste"* ikke skal overfortolkes i teokratisk retning, som om kongen opfattes som en jordisk gud og et billede på den himmelske Gud.

Men det ændrer ikke ved den virkningshistorie, som både kroningstale og Damgaards kongespejl har haft i den unge konges selvforståelse og ambitioner - måske de ambitioner om at blive den samlede lutherske kirkes førstemand, der i 1625, (samme år som Rosenborg-visionen af Kristus,) fører Chr. IV ind i 30 årskrigen på protestantisk side.

En fatal krig, der sammen med Torstensonkrigen 1643-45 får katastrofal betydning. Ikke blot betyder freden ved Brømsebro i 1645 afståelse af bl.a. øerne Øsel og Gotland, men krigsførelsen betyder også så store økonomiske problemer, at kongen

må pantsætte kronregalierne i Hamborg. Formentlig er det medvirkende årsag til, at der går næsten ni måneder fra Chr. IV dør 28/2-1648 på Rosenborg til hans begravelse fra Vor Frue Kirke 18. november samme år – den pantsatte krone skal hentes hjem ikke blot til begravelsen, men også til kroningen af Fr. III fem dage efter Chr. IV's begravelse.

At Chr. IV's regeringsperiode ender med nederlag og økonomisk ruin ændrer ikke på den selvforståelse og ønske om at iscenesætte sig selv som Guds jordiske repræsentant og kirkens lutherske beskytter, hvis magtsymboler; krone og rigsæble, af stjernehvælvets engle bliver båret fra himlen ned til den jordiske konge.

Afslutningsvis kan man overveje, hvad den Luther, der ved indvielsesprædikenen i 1544 i Torgau betoner unødvendigheden af at bruge tid og penge på at bygge Gud en kirke, for den sande kirke, sand gudstjeneste kan lige så vel holdes ude i Slotsgården, hvad samme Luther mon ville have sagt, hvis han havde set al den overdådighed og pragt i Chr. IV's private fyrstekapel. Afstanden til Slotskirken i Torgaus nøgne vægge og nærmest minimalistiske udsmykning er slående, men afspejler nok meget præcist udviklingen fra reformationens start hen mod den konsoliderede lutherske fyrstes magtposition, verdsligt og åndeligt.

FREDERIKSBORG SLOTSKIRKES SØLVALTERTAVLE

Frederiksborg Slotskirkes fløjaltertavle i ibenholt og sølv, er på flere måder et mysterium, ikke så meget hvad oprindelse og udsmykning angår, men selve den sekretæragtige indretning med 18 skuffer skjult bag sølv reliefferne af de fire evangelister og nadveren på forsiden og de yderligere 20 intarsiabelagte skuffer på altertavlens bagside er aldrig blevet fyldestgørende forklaret. Dertil kommer, at det ”hemmelige” smukt intarsiaudsmykkede rum i altertavlens postament, skjult bag relieffet med Jesu fødsel i Betlehem, savner en tolkning, men mere herom senere.

Altertavlen, der står på et alterbord af poleret sort belgisk marmor, er anskaffet allerede i 1606, da byggeriet af kirkefløjen bliver begyndt. Fra skriftlige kilder og stempler i sølvet ved vi, at den stammer fra Jacob Mores’ værksted i Hamborg. Jacob Mores selv dør i 1606, men måske hans sønner Hans og Jacob den yngre har bidraget til udformningen. Tavlen har også stempler fra en anden Hamborgmester, Hinrich Lambrecht (død 1628).

Altertavlen har sammen med prædikestolen flere gange været taget ned og flyttet i sikkerhed i København, for at den ikke skulle blive taget som krigsbytte af svenskerne, men den står nu på sin oprindelige plads.

I gennemgangen af Slotskirkens altertavle vil den samtidige fløjaltertavle fra Husum Slotskapel blive inddraget. Husumtavlen står nu på Nationalmuseet og har betydelige lighedstræk, både i udsmykningsprogram, udformning og materialer. Husumtavlen stammer fra Augsburgmesteren Albrecht von Horn og bliver leveret til Chr. IV’s søster, enkehertuginde Augusta i 1620.

Fra Augsburg kommer formentlig også Frederiksborg Slotskirkes prædikestol, der også er i ibenholt og sølv. Søjlegennembrydningen ved opgangen til prædikestolen, tyder på, at dens udformning har været kendt allerede ved Slotskirkens opførelse, hvorfor det må formodes, at den har været i kirken allerede ved kirkens ibrugtagning i 1617 (den er dog først med sikkerhed omtalt i en dagbogsoptegnelse fra 1623). Prædikestolen har ingen mesterstempler, så oprindelsen kan ikke fastslås med sikkerhed.

Den følgende gennemgang vil koncentrere sig om altertavlens bibelske motiver og figurer og mindre om støbeteknik, kunstneriske stilarter eller overfloden af hermer, putti, masker, frugtbundter, akantusranker mm.

Altertavlen er ved første øjekast akkurat som Husumaltertavlen ganske traditionelt opbygget efter de tre påskedage; skærtorsdag, langfredag og påskedag.

SKÆRTORSDAG

Med nederste del af tavlen i lukket stilling ses nadveren i postamentets hovedfelt omgivet af de fire evangelister med hver sin bog; på lågen til venstre ses øverst Mattæus med englen, der holder blækkrukken; nederst Markus med løven. Til højre øverst Lukas med oksen og nederst Johannes med ørnen.

På nadverrelieffet ligger det helstegte påskelam parat i et fad på spisebordet sammen med brødet, vinen er ved at blive skænket op. Billedet er frosset i det sekund, Jesus siger: En af jer vil forråde mig. Yderst til højre ses Judas med pengeposen i venstre hånd og benet strakt frem som om han er ved at rejse sig for at gå. I øverste venstre hjørne en portåbning, hvor man aner Jesus i bøn i Getsemane Have.

Denne placering af nadverrelieffet umiddelbart over alterbordet findes helt parallelt på Husumalteret. Og alterbordet er vel at mærke ikke som i de gamle katolske kirker sat over en helgengrav. Her udtrykkes måske den lutherske betoning af alterbordet som et spisebord, hvorfra præst og kirkegænger sammen modtager både brødet og vinen og så at sige sidder til bords med den opstandne Kristus.

Teologisk sagt: Brødet og vinen forvandles ikke til den opstandne Kristi legeme og blod (katolsk - transsubstantiation), brødet og vinen er ikke kun et mindemåltid, til ihukommelse (reformert), men den opstandne Kristus er i og med og under brødets og vinens skikkelser virkelig til stede, selv om nadverens elementer forbliver brød og vin, (luthersk - realpræsens).

LANGFREDAG

Med Judas' forræderi indledes passionshistorien og i midterfeltet ses langfredag på Golgatha med Jerusalems mure og byport i baggrunden.

Til venstre står Jesu mor, Maria, til højre disciplen Johannes med bog, ved foden knæler Maria Magdalene med salvekrukken. Til venstre for Jesus hænger den gode røver, til højre hænger den onde røver, med bortvendt fortrukket ansigt. Bag korset kaster soldater lod om Jesu kjortel. Soldater med heste træder i begge sider ud af baggrunden.

En mærkelig detalje er de græshopper og firben, vi finder på hver side af Jesus kors, huller i sølvet antyder, at der oprindeligt var flere. De kan selvfølgelig blot være til pynt, men et bud på en fortolkning kunne hentes i 3. Mosebog 11 vers 22+29, hvor der om rene og urene dyr oplistes følgende:

”af dem må I spise følgende: de forskellige arter vandregræshopper, sol'am-græshopper, hargol-græshopper og hagab-græshopper…Følgende kryb, der kryber på jorden, skal I regne for urene: muldvarpen, musen og de forskellige arter af firben”

Det rene og urene placeret på hver sin side af Jesus på korset. Jesus, som i hele sit liv og forkyndelse nedbryder skellet mellem rent og urent – træl og fri, jøde og fremmed.

I de buede sider ses ovale sølvstik. Til venstre scenen med Pilatus: ”ecce homo” (”Se, hvilket menneske.” Johannes ev. 19,5) Til højre piskningen af Jesus.

Ja, så meget er altertavlen præget af horror vacui, angsten for det tomme rum, at der selv bag de to rigt udsmykkede søjler, der fungerer som lågernes hængsler, er placeret to næsten usynlige sølvstik af apostlen Johannes til venstre og Philip til højre.

På indersiden af midterfeltets to fløje ses til venstre i nederste felt en højdramatisk scene fra langfredags rettergang: den bundne Jesus føres af bevæbnede soldaterne for Herodes, der troner i et pragtfuldt renæssancerum. Ved siden af Herodes står de jødiske ledere. En af soldaterne ser på Jesus med fingeren eftertænksomt på hagen, måske den soldat som efter Jesu død udbryder: *”Sandelig, den mand var Guds søn:”* (Markus 15,39)

I den højre fløj ses i nederste felt Jesu gravlæggelse, ikke i en klippehule, men i en sarkofag, omgivet af (fem?) sørgende kvinder. For enden af sarkofagen står Maria Magdalenes salvekrukke. Til højre står en skægløs ung skikkelse, måske disciplen, Johannes; måske Veronika med sin svededug som på Husumalteret. To fornemt klædte mænd lægger Jesus i kisten, formentlig er det Josef af Arimatæa og Nikodemus (Johs. 20, 38-39). I baggrunden anes Golgatas tre kors og Jerusalems tårne og mure.

I begge fløjsidernes øvre felter ses to engle med palmegrene omkranset af en laurbærkrans, mellem skyerne titter kerubhoveder frem.

PÅSKEDAG

I altertavlens topfelt ses tre relieffer med tre forskellige motiver fra Påskedag

I midtfeltet; Jesu opstandelse med sejrsfanen, omgivet af en strålekrans og (som på korset) sol og måne, bag strålekransen ses i relief to af de soldater, Pilatus på jødernes opfordring har sat som vagt ved graven (Mattæus 27,62-66). Yderligere fire rædselsslagne soldater i helfigur sidder i forvredne stillinger på gesimsen. I de buede sider ses ovale sølvstik af engle med lidelsesredskaber, og over Jesus; Jonas, der udspyes af hvalens bug. I kirkekunsten er Jonas en hyppigt anvendt gammeltestamentlig parallel til Jesu opstandelse – jf. både Jonas Bog og Mattæus 12,40: *"For som Jonas var i bugen på havdyret i tre dage og tre nætter, sådan skal Menneskesønnen være i jordens skød i tre dage og tre nætter:"*.

I topfeltet til venstre ses opstandelsesberetningen ifølge evangelisten Johannes 20,11-18, hvor Maria Magdalene igen med salvekrukke i gravhaven møder en mand. Hun tror det er havemanden, og først da han siger hendes navn, genkender Maria den opstandne Jesus, der på relieffet har spade over skulderen og arbejdshat på hovedet. Maria knæler for at røre Jesus, men Jesus rækker afværgende hånden frem, som vil han sige: *'Noli me tangere' - rør ikke ved mig*.

Topfeltet til højre gengiver opstandelsesberetningen ifølge evangelisten Lukas 24,13-35, hvor to vandringsmænd med stokke og opsmøgede hatte på vejen mod Emmaus får følge af en ukendt mand, som de falder i snak med. De genkender først Jesus, da de byder ham på aftensmad i Emmaus, og han velsigner og brækker brødet og giver dem det, i samme øjeblik bliver han usynlig for dem.

TRO, HÅB OG KÆRLIGHED

I altertavlens gavltrekant sidder Gud Fader med stråleglorie og korssmykket rigsæble i venstre hånd, højre hånd er løftet til velsignelse (akkurat som på Kongedørens gavltrekant).

Øverst står fides, troen, med kalken, korset der skulle være i højre hånd er forsvundet.

På altertavlens svungne tag på hver sin side af Gud Fader, akkurat som på kongedøren, hviler to ens nøgne kvindeskikkelser, kopier af en Venustauette fra 1565 af Giovanni da Bologna til kejser Maximilian II. (Samme Giovanni menes at have inspireret til Husumalterets korsfæstelsesmotiv.) Man kan spørge, hvad kærlighedsgudinden, Venus gør på et kristent alter, og hvad Ceres, kornguden og Bacchus, vinguden, som vi finder i østsidens svikkelrelieffer, gør i en kristen kirke?

I renæssancen er man ikke så bange for at lade de romerske guder, Ceres og Bacchus, referere til nadverens brød og vin. Så bortset fra, at Venus' tilstedeværelse på alteret formentlig er tilføjet senere (på Chr. IV's ordre?) og måske hænger sammen med, at kongen er født i planeten Venus' tegn, så kan Venus også tolkes som en del af den klassiske kristne treklang, hvor fides er troen, de tre opstandelsesmotiver er håbet, og Venus er kærligheden.

GAVLENES SØLVSTIK

På altertavlens venstre og højre gavlside ses to gange seks sølvstik placeret parvis og med tydelig navneangivelse, hvis man ikke kan afkode dem ud fra det redskab, hvormed de lider martyrdøden.

Mod kongestolen ses i nederste felt det gamle testamentes største konge, Jesu stamfader kong David ved siden af apostelen Peter med himmerigets nøgler, den magtposition, som den lutherske konge har overtaget fra paven.

I midterfeltet ses Andreas med det X- formede kors til venstre og Jakob den ældre med vandringsstav og Ibsskal i hatten.

I topstykket til venstre Bartolomæus med kniv ved siden af evangelisten Mattæus.

Forneden på vestsiden ses Paulus med sværdet til venstre og den gammeltestamentlige profet Esajas til højre.

Dermed indtager Peter og Paulus som kirkens førstemænd deres traditionelle forreste plads overfor hinanden, akkurat som på kongedøren.

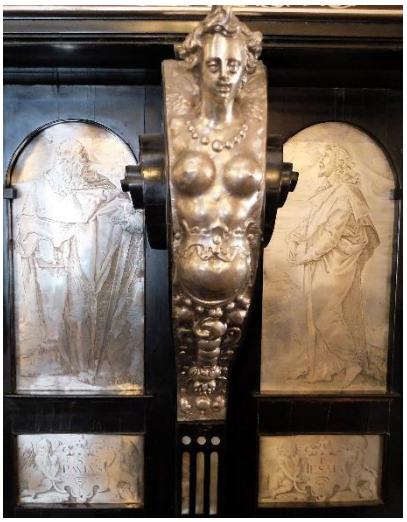

Ofte finder man i renæssancen, at ejerens eller betalerens portræt behændigt er placeret som en del af altertavlens udsmykning. Det tætteste, vi kommer på denne tradition, er sølvstikket af profeten Esajas på altertavlens højre gavlside. Men måske det blot er et fata morgana at Esajas ligner Chr. IV?

I midterfeltet ses den 13. apostel, Judas' afløser, Mattias til venstre og til højre Simeon med sit martyrinstrument, saven.

Endelig slutter topstykket af med Thomas til venstre med vinkel (?) og ved siden af ham Jakob den yngre med vandringsstav.

ALTERTAVLENS SKJULTE SIDER, SKUFFER OG RUM

Efter denne gennemgang af altertavlen i dens normale åbne tilstand, vil vi vende os mod de skjulte sider.

Som nævnt kan altertavlen to store fløje lukkes, oprindeligt har man lukket altertavlen i fasten frem til langfredag, og måske også i adventstiden, hvorved Johannes Døberens og Sebastians martyrium kommer til at danne alterbillede - en skik, der ikke bruges længere.

På den venstre fløj ses Johannes Døberen knæle over tremmevinduet til sin fængselscelle, ventende på at soldaten svinger sværdet og hugger hans hoved af. I baggrunden står den skønne Salome, der har danset for Herodes på hans fødselsdag. Som belønning for dansen, kræver Salomes mor, Herodias, Johannes' hoved på et sølvfad, som hun holder parat i hænderne. (Mattæus evangeliet 14,1-12)

På den anden fløj fremstilles Sebastians martyrium, et yndet motiv i renæssancen. Fem bueskytter sender pile afsted mod hans nøgne krop, der er bundet til et træ. Sebastian, der også findes på bænkeradens topstykke bagerst i vestsiden, er en katolsk helgen og kristen martyr fra omkr. år 300. Ifølge traditionen var han officer under kejser Diokletians kristenforfølgelser og selv hemmeligt kristen. Det kan overraske at finde en katolsk helgen i en luthersk kirke, men måske skyldes valget, at han bl.a. også var soldaternes helgen og beskytter.

Altertavlen kan imidlertid ikke kun lukkes, postamentet kan åbnes på to måder: dels kan de to smalle fløje med evangelistreliefferne slås ud; dels kan nadverrelieffet slås ned som en chatolklap. Dette sker hvert år mellem 1. søndag i advent og Hellig Tre Konger.

Derved åbnes udsynet til 18 skuffer og et forgyldt midterfelt med Jesu fødsel og hyrdernes tilbedelse i stalden i Betlehem. Bortset fra æsel og okse er der nu ikke meget stald og halmstrå over scenen. Jesu fødsel foregår i eller ruinerne af et stort palads, som en pointering af, at Guds søn kommer til verden nu og her og ikke som en fortidig begivenhed. Maria sidder med Jesus i ”krybben”, Josef ser til i baggrunden mens fire hyrder vender sig mod den nyfødte, den ene af dem bogstavelig talt ydmygt med hatten i hånden.

På chatolklappens bagside ses et sølvstik med flugten til Egypten, hvor Maria med stråhat på ryggen rider på et æsel, som Josef trækker gennem, hvad der lige så godt kunne være en tæt dansk skov.

På de to smalle fløjlågers inderside ses sølvstik af Moses med stav og lysende horn i panden til venstre og til højre Johannes Døberen med lam og sejrsfane med indskriften ECCE AGNUS DEI, ”Se, det Guds lam.” (Johs. 1,29). På kongedøren finder vi ligeledes Moses og Johannes Døberen, dog modsat placeret.

Af de 18 skuffer er de 12 med ren ornamentudsmykning i sølv, mens de tre skuffer over hinanden i hver side er besat med forgyldte relieffer, som en ultrakort fremstilling af frelseshistorien i seks billeder fra Adam og Evas syndefald til midterfeltets langfredagsrelieffet.

På venstre sides øverste skuffe skildres syndefaldet med Adam og Eva, slangen og æblet fra kundskabens træ, hvorunder løven hviler sammen med lammet. Den første Adams fald beslutter Gud at genoprette, efter at have prøvet med Moseloven og profeterne, ved selv at komme til verden.

Begyndelsen på Guds nye plan, Guds nye testamente skildres på skuffe to, med bebudelsen af Jesus, den anden Adam, der skal sone den første Adams syndefald. Maria får besøg af englen Gabriel med uskyldens blomst, liljen i hånden. Igen er sceneriet et pragtfuldt renæssancerum.

Tredje skuffe skildrer de vise mænd, der frembærer gaver og tilbeder barnet på Marias skød, den ene af dem bærer kongekrone.

På de tre skuffer i den højre side ses på den øverste Johannes Døberens dåb af Jesus i Jordanfloden. En due svæver ned over Jesu hoved.

På den anden, Jesu indtog i Jerusalem på et æsel og et trækdyrs føl. Folkemængden vifter med palmegrene og lægger kapper på vejen, i baggrunden anes Jerusalems porte og bymure.

Endelig afsluttes billedfortællingen med Jesu bøn i Getsemane Have på Oliebjerget. Disciplene sover, Peter med sværdet i hånden, mens Judas fører tempelvagten ind af havelågen for at arrestere den bedende Jesus. Scenen er sat for langfredag!

Dog, et nøglehul til venstre i det forgyldte relief af julenat afslører, at altertavlen gemmer på mere.

Lågen åbner ind til et rum med sidevægge, gulv og loft udsmykket med den fineste intarsia i ædle træsorter og elfenben.

I bagvæggens intarsia et perspektivisk cirkelrundt gadebillede med en skikkelse ved en obelisk på vej mod et punkt i det fjerne.

På indersiden af lågen et sølvstik af Jesu omskærelse på ottendedagen omgivet af en stor menneskemængde i synagogen

ET MYSTERIUM

Som nævnt i indledningen er altertavlens mange skuffer og dette inderste rigt udstyrede rum et mysterium. Hvad har der været i skufferne, hvad er rummet brugt til? Hvorfor denne pragtfulde intarsiaudsmykning på alle sider i et rum, som ingen ser og som formentlig aldrig står åbent.

I det samtidige Husumalter på Nationalmuseet, er der også et nadverrelief på postamentet, ligeledes monteret på en låge, der åbner op til et tomt ubehandlet rum i træ.

Der findes ingen optegnelser, der angiver formålet med hverken skuffer eller rum, og der er ingen spor af, hvad de har været anvendt til. Et oplagt bud ville være, at

rummet har været beregnet til det indviede brød, et hostiegemme, men intet findes anført, der peger i den retning.

En teori har også været, at altertavlen oprindelig var tiltænkt en katolsk kirke – jf. at den katolske helgen Sebastian findes på altertavlen. Skufferne kan evt. være tiltænkt en funktion som relikviegemme. Sølvfirmaet Mores i Hamborg skal således have udvist godt købmandskab ved at finde en ny aftager, da den oprindelige katolske køber sprang fra.

Imod denne teori taler, at Chr. IV modtager og betaler altertavlen allerede den 30. september 1606 for 9.227 rigsdaler, - hvorfor købe en katolsk altertavle, 11 år før den første gudstjeneste bliver holdt i Slotskirken! I øvrigt er altertavlens udsmykning bortset fra Sebastian og Venus teologisk set ganske traditionel, og der ses ellers ingen specifikke katolske eller lutherske markeringer i motivvalget.

En teologisk funderet forklaring på det skjulte rum med intarsia kan måske udledes af sølvstikket af Jesu omskærelse otte dage gammel på lågens inderside. Ottendedagen er nemlig i kirkearkitektur og kirkekunst evighedens dag, opstandelsesdagen. Baptisterierne (dåbskapellerne) i Firenze og San Giovanni in Laterano i Rom er f.eks. begge ottekantede. Og selv om sølvdøbefontkopien er kommet til senere, så står Slotskirkens sølvdøbefont den dag i dag på en ottekantet sokkel.

Tolkes rummet som det for øjet skjulte ottendedagens rum, så kan en nøgle til forståelse måske findes i bibelens sidste skrift, Johannes vision af tidernes ende og Kristi genkomst; Johannes Åbenbaring 21, 1-2: *”Og jeg så en ny himmel og en ny jord. For den første himmel og den første jord forsvandt, og havet findes ikke mere. Og den hellige by, det ny Jerusalem, så jeg komme ned fra himlen fra Gud, rede som en brud, der er smykket for sin brudgom.”*

Skikkelsen i det cirkelrunde felt går måske i det ny Jerusalem. Et skjult, hemmeligt lukket rum inderst i alteret, gemt for øjet bag både nadver og Jesu fødsel, men levende for troen på den opstandne med det kristne evighedshåb som hele gudstjenestens fortegn og begrundelse.

Med hensyn til skufferne, så kan en forklaring søges ved at sammenligne med andre samtidige kendte kunstfærdigt udsmykkede kunstskabe med skuffer og hemmelige rum. Frederiksborgmuseet har flere i deres permanente udstilling.

Skufferne er med til at give altertavlen et skær af noget intimt som kongens private, næsten sekretær- eller chatolagtige altertavle.

De 18 skuffer på forsiden har uden tvivl været en del af altertavlens oprindelige udsmykning. Om de 20 skuffer på bagsiden også er en del af den oprindelige tavle eller en senere tilføjelse er uafklaret. En teori ud fra stilistisk slægtskab med den øvrige intarsia i kirken har været, at de håndværkere, der har udsmykket Slotskirkens stolestader, også har udført intarsiaen på altertavlens bagside. For denne teori taler, at der på bagsiden på de gennemløbende gesimser ikke er anvendt ibenholt, men i stedet sværtet mahogni. Men hverken kilder eller regnskaber afslører noget om udførslen, og skuffernes funktion forbliver et mysterium.

I gennemgangen af sølvaltertavlen er der flere gange sammenlignet med fløjaltertavlen fra Husum Slotskirke, fra ca. 1620, jeg vil derfor slutte med en kort gennemgang af denne. Som nævnt er den tredelt opbygget med skærtorsdag, langfredag og påskedag.

Altertavlen er mindre, sølvarbejderne er ikke så detaljerige, og der er færre motiver, alligevel er slægtskabet tydeligt.

De to fløje har på indersiden sølvrelieffer med fire motiver fra langfredag

Til venstre øverst bærer den tornekronede Jesus midt i folkemængden sit kors mod Golgata, en kvinde rækker et klæde, (Veronikas svededug) frem mod Jesus. Derunder Jesus, der tornekrones, spottes og slås i hovedet med en kæp.

Til højre øverst folkets dom: Giv Barabbas fri, korsfæst Jesus. Mens Pilatus vasker sine hænder. Nedenunder Jesus, der piskes, bundet til en pæl.
Man kan undre sig over rækkefølgen af motiverne, men de er ellers helt traditionelle, udført efter kobberstik af Hendrick Goltzius.

Lukkes de to fløje ses yderligere fire langfredagsmotiver i sølvstik på ydersiderne: For oven til venstre Kristus for Kajfas, der flår sin kappe i stykker over Jesu blasfemiske krav på at være Kristus, Guds søn. Derunder Judaskysset og Jesu

tilfangetagelse i Getsemane. For oven til højre Jesus for Herodes. Derunder Jesu sidste bøn i Getsemane, disciplene sover, mens Judas fører tempelvagten ind i haven.

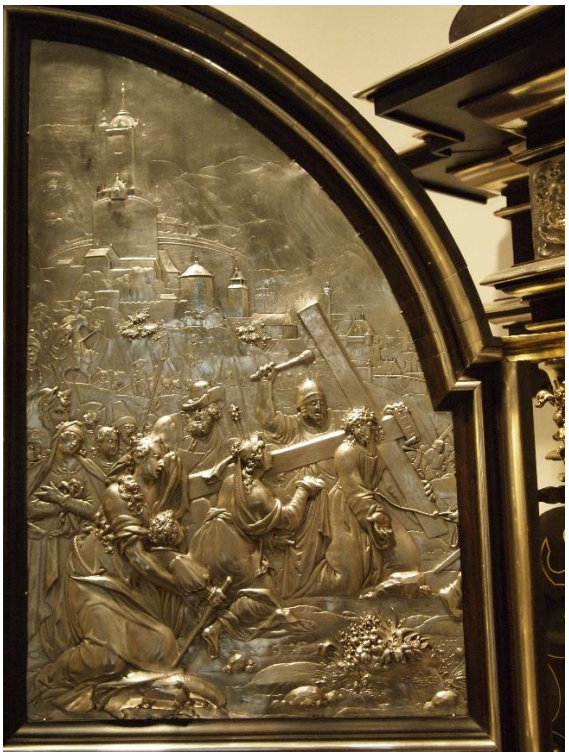

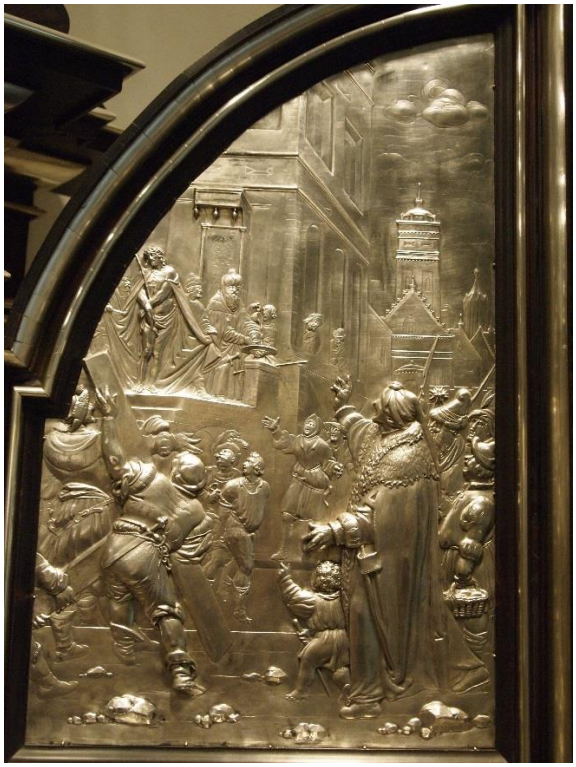

Midterfeltets Golgathamotiv er komponeret som på Slotskirkens altertavle, dog synes det, som om Maria Magdalene knælende for foden af korset er skiftet ud med Veronika med svededug i hånden. Salvekrukken ses i hvert fald ikke.

Også her ses et enkelt insekt, en bille. Huller i sølvet viser, at der formentlig har været mange flere blomster eller insekter.

Et nyt motiv i forhold til Frederiksborg Slotskirkes altertavle er det kranium på korslagte knogler, der ligger ved korsets fod. Dødens symbol står i klar forbindelse med den opstandne Kristus, der på altertavlens tag med sejrsfane i hånden omgivet af engle med martyrredskaber i hænderne, træder en dobbelthovedet skikkelse under fode. Døden og Satan i samme skikkelse besejret af den opstandne Kristus.

Mariaaltertavlen i kongens bedekammer

Slotskirken rummer endnu en altertavle i sølv og ibenholt, nemlig Mariaalteret i kongens bedekammer. Marialter kaldet, fordi Maria som Guds søns moder er hovedperson i de tre største relieffer. Alteret er nævnt i en dagbogsoptegnelse fra et besøg på slottet i 1623 og bærer Augsburgs bymærke og guldsmeden Mathæus Wallbaums mestermærke. Formentlig er Mariaalteret fra starten af 1600-tallet, men en sikker datering kendes ikke.

I topfeltet ses Maria med barnet omgivet af sitar- og harpespillende engle, mens andre engle bærer et banner med indskriften GLORIA IN ECSELSIS DEO ET IN TERRA – Ære være Gud i det højeste og på jorden.

På hver side af dette relief ses Fortitudo (styrken til venstre) og Prudentia (klogskaben)

Et trin længere nede på gavlene står Patientia (tålmodigheden til venstre) og Spes (håbet).

Midterfeltet viser Maria Bebudelse med englen Gabriel i et kongeligt renæssancerum. Øverst i en strålekrans løfter Gud fader hånden til velsignelse, en hærskare af engle spiller for til den himmelske lovsang. Helligåndens due svæver over Maria. I billedets diagonale midtpunkt flyver en engel med korset som en lidelsesprofeti.

I relieffet på postamentet nedenfor bebudelsen kommer hyrderne myldrende fra alle sider for at tilbede den nyfødte i ”stalden” i Betlehem. Rundt om relieffet ses seks små plaketter med så forskelligartede motiver som den helt traditionelle Fides og de for renæssancen så typiske klassiske, som f.eks. Juno og Saturn.

Nedenfor postamentet på den fremskudte plints forside ses fem relieffer: Caritas, Kristus på korset, Fides, Kristi opstandelse og Spes.

På den venstre ende af plinten ses kongernes tilbedelse, relieffet på den højre er forsvundet.

På hver side af bebudelsen ses en sidevinge med et større og mindre ovalt relief.

Yderst til venstre en Pieta, Maria med Jesu døde legeme, i baggrunden korset med lidelsesredskaberne.

Inderst i venstre side; Kristi opstandelse med sejrsfane foran den flygtende gravvagt, en engel holder et skilt med ordene SURREXIT SICUT DICCIT. (Kristus er opstanden, som han har sagt, eller som forudsagt)

På altertavlens mange småspir ses de 4 kardinaldyder og de tre kristne dyder plus patientia (tålmodigheden) personificeret. På storvingens top står Temperantia (selvbeherskelsen eller tilgivelsen)

På modsatte sidevinge ses i yderste felt; Jesus, der bliver ført bort fra Herodes. Inderst mod midten Kristi Himmelfart, de 11 disciple er samlet i nærheden af Betania, da han opløftes til himlen. Helt traditionelt skildret, ved at Jesu fødder stikker ud af skyen. På højre storvinges top står Justitia – retfærdigheden med vægt og sværd.

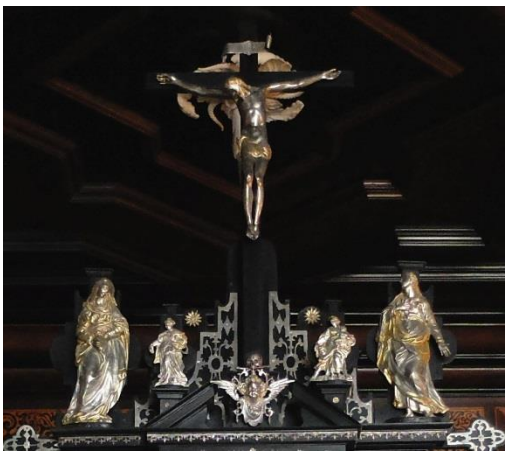

Øverst krones topstykket af Kristus på korset, med Maria og Johannes på hver sin side og med dyderne Fides (troen) og Caritas (kærligheden) mellem sig. Ligesom på Husumalteret finder vi også her ved foden af korset døden, som et kranium med knogler i munden.

Man kan måske undre sig over et Mariaalter i en luthersk konges bedekammer, men her er det værd at bemærke, at de klassiske katolske motiver med Marias ubesmittede undfangelse og Marias Himmelkroning er ganske fraværende. Som på Slotskirkens sølvaltertavle er motiverne ganske traditionelle og uden specifikt hverken katolsk eller luthersk særpræg.

Som nævnt bruger Chr. IV jævnligt bedekammeret til at skrifte og modtage nadveren. Om det til Kronborg fremstillede altersæt, (fra 1583?) med disk og kalk i guld og emalje er overført til Frederiksborg allerede på Chr. IV's tid er uvist, altersættet nævnes første gang i Frederiksborgs inventarium i 1677. Altersættet har været på Rosenborg siden 1838, hvor det kan beses som en del af den fast udstilling.

FREDERIKSBORG SLOTSKIRKE I EUROPÆISK PERSPEKTIV

Når man tænker på, hvor besværligt, bekosteligt og tidskrævende det har været at rejse i 1500-tallet, så er det påfaldende, hvor mange europæiske linjer fra kongehusets slægtsmæssige relationer over arkitektur, kunst, teologi og håndværk, der samler sig og sætter spor på Chr. IV's Frederiksborg Slot.

I særdeleshed synes de reformatoriske forbindelser til Wittenberg og Sachsen at spille en central rolle, men nederlandske malere, hamborgske sølvsmede og i øvrigt en livlig udveksling af håndværkere har også sat deres tydelige fingeraftryk.

Dertil kommer Gutenbergs opfindelse af bogtrykkerkunsten, der ikke blot hjælper med til at sprede Luthers skrifter med en imponerende hastighed, men den formidler også f.eks. klassisk og ny arkitektur fra hele Europa gennem værker som f.eks. Hans Vredeman de Vries "Architectura" Antwerpen 1577, og den romerske arkitekt Vitruvius (1. årh. f.Kr.) arkitekturteori, hvor ideen om menneskekroppen som den perfekte bygning fra "De architectura" (genfundet i 1414) præsenteres – en tanke som finder sit direkte udtryk i Frederiksborg Slotskirke med anvendelse af måleenheden, en palme, det samme som en håndsbredde = 9 cm. - en måleenhed, der går igen utallige steder i Slotskirkens proportioner; kirkearkitektur skabt i Guds billede! Mikrokosmos, der spejler et guddommeligt makrokosmos.

Bedst illustreres hele denne kulturelle, religiøse og idemæssige udveksling måske ved hjælp af et Europakort.

I denne sammenhæng, hvor fokus er på Frederiksborg Slotskirke som et luthersk fyrstekapel er det naturligt at begynde med forbindelserne til Luther og Wittenberg.

Nedenstående meget summariske opregning af slægts- kirke - og kunsthåndværksforbindelser mellem Europa og Danmark kan gøres langt mere detaljeret, men her og nu tjener den blot til at illustrere de tætte forbindelser og mange linjer mellem Europa, det danske kongehus og reformationen i Danmark. I 1600-tallets begyndelse har Chr. IV således nære familiemæssige relationer til alle de tyske evangeliske fyrstehuse.

I dansk sammenhæng bliver de første skridt mod en luthersk reformation af kirken taget af hertug Christian – søn af Kong Hans og fra 1513-23 kong Chr. II af Danmark. Fra 1523 til 1531 lever Chr. II i eksil i Nederlandene og Tyskland. Her møder han teologen og reformatoren Martin Luther (1483-1546). Reformatorens prædikener gør indtryk på kongen, de bliver gode bekendte, og forbindelsen bliver holdt ved lige med breve, selv da kongen mange år senere er fængslet i Danmark.

Christian II bliver 1515 gift med den tysk–romerske katolske kejser Karl V's søster, Elisabeth af Habsburg (1501-26), hvilket selvsagt gør den lutherske interesse problematisk.

Hans Tausen (1494-1561) studerer fra 1523-25 i Wittenberg – allerede i 1529 får han værnebrev af Fr. I og gennemfører reformationen i Viborg.

Peder Palladius (1503-1560), fra Ribe, studerer 1531-37 i Wittenberg. Under deltagelse af bl.a. Luther og Melanchthon erhverver han i 1537 den teologiske doktorgrad og ansættes samme år af Chr. III som den første lutherske biskop over Sjælland.

Johannes Bugenhagen (1485-1558) en af Martin Luthers medarbejdere, kommer fra Wittenberg til København i juli 1537 og bliver i Danmark i to år. Han skal hjælpe med reformationens fuldendelse bl.a. ved indsættelse af lutherske biskopper, de såkaldte superintendenter og ved Chr. III's og Dorotheas kroning 12. august 1537.

Niels Hemmingsen (1513-1600) fra Lolland studerer 1537-42 ved universitetet i Wittenberg, hvor han påvirkes af Philipp Melanchthons teologi. Niels Hemmingsens er kongens rådgiver, og hjælper Herluf Trolle og Birgitte Gøye med Herlufsholms fundats; ligesom han holder ligprædiken over både dem (hhv. 1565 og 1574) og Christian III (1559).

Herluf Trolle selv er også i Wittenberg i 1536 samtidig med Peder Palladius.

Chr. III er til stede ved rigsdagen i Worms 1521, hvor han bliver dybt imponeret af Luther.

Chr. III's datter Anna (søster til Fr. II) bliver 7/10 1548 gift med August, bror til den lutherske hertug Moritz af Sachsen, der 1549-55 har bygget slotskapellet i Dresden, hvor (9?) skrifttavler med bibelcitater spiller en central rolle i udsmykningen. Anna og August' vielse foregår af alle steder i det af Luther 1544 indviede Slotskapel på Schloss Hartenfels i Torgau.

Annas mand August bygger 1569-72 Slotskapel i Augustusburg i Sachsen???

Dorothea af Sachsen-Lauenburg (1511-71) bliver gift med Chr. III 1525 (enkedronning fra 1559). Dorothea, der har besøgt sin datter i Dresden og deltaget i vielsen i Torgau, indretter Dorotheakapellet på Sønderborg Slot 1568-70 med tydelige referencer til både Torgau Slotskapel og Dresden – jf. de 21 skrifttavler med centrale lutherske bibelcitater.

Prinsesse Hedevig (1581-1641), der er datter af Fr. II og søster til Chr. IV bliver i 1602 i Dresden gift med kurfyrst Christian 2. af Sachsen (1583-1611). Kurfyrst Chr. 2 fornyer i 1602-04 slotskapellet i Dresden måske med hjælp fra Nossenis side. Hedevig besøger sammen med sin og Chr. IV's bror prins Ulrich mausolæet i katedralen i Freiberg, hvor Nosseni er hovedarkitekten/kunstneren.

I efteråret 1595 foretager Chr. IV en længere dannelsesrejse i Nordtyskland, hvor han stifter bekendtskab med livet ved de tyske fyrstehoffer. Først i Hamburg, videre til søsteren, Elisabeth, der er gift med Heinrich Julius i Braunschweig-Wolfenbüttel, (Compeniusorglets oprindelige ejer i 1610), derfra til Magdeburg og Berlin, hvor han for første gang træffer sin vordende dronning. Chr. IV bliver 1598 viet til Anne Cathrine af Brandenburg (1575-1612), på det nu forsvundne Hansborg (bygget af Chr.III's bror hertug Hans i 1566) i Haderslev. Chr. IV besøger selv sin søster, dronning Anna og svogeren James I i 1606 i England, hvor han stifter bekendtskab med hans store kunstsamling, hvilket sætter gang i omfattende kunstindkøb til Frederiksborg Slot.

Peter Isaacsz, maler fra Amsterdam/Helsingør, leverer ikke blot malerier til kongens kunstkøb, men arbejder i Danmark til sin død i 1625 bl.a. med udsmykningen af kongens bedekammer med 23 malerier på kobber udført af ham selv og andre store malere fra Holland. Malerier, som desværre går tabt ved branden i 1859.

Giovanni Maria Nosseni (død 1620) der er født i Schweitz, bor en tid i Torgau inden han flytter til Dresden og fra 1575 bliver Sachsens førende arkitekt. Nosseni er i København til Chr. IV's kroning i 1596 og er et godt bud på, hvem der har tegnet først Sparepenge og siden Frederiksborg Slotskirke. Med sikkerhed vides det dog kun at Chr. IV i både 1600 og 1616 bestiler forskellige skulpturer i Nossenis værksted i Dresden. Det rigt udsmykkede maosolæum i katedralen i Freiberg har måske inspireret til al den pragt, vi genfinder i Frederiksborg Slotskirke.

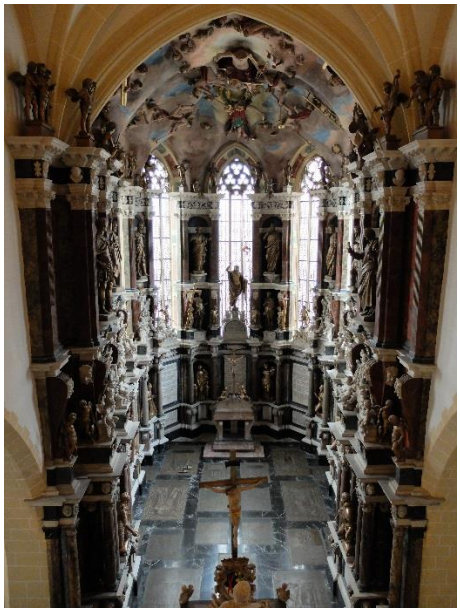

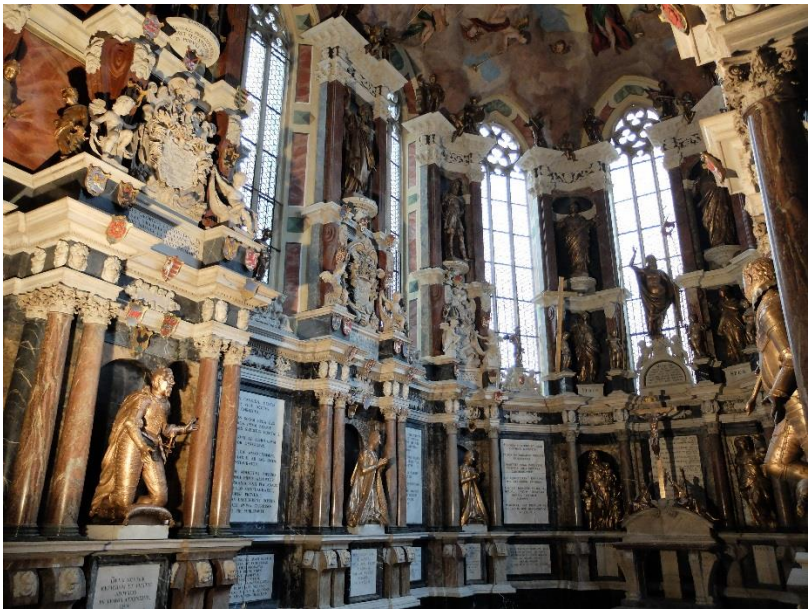

Kongens møntmester Nicolaus Schwabe, der selv er fra Dresden, bliver kunstagent for Chr. IV, og kommer 1615 til Prag for at forhandle med Adriaen de Vries om en bronzefontæne til Frederiksborg.

Stukkatøren Valentin Dressler fra Scmalkalden i Thüringen, arbejder for Chr. IV allerede under byggeriet af Slotskapellet på Koldinghus og fortsætter siden sit arbejde i Frederiksborg Slotskirke sammen med stenhuggeren Hans Barchmann.

Sølvsmeden Jacob Mores (død 1606) i Hamborg optræder allerede i forbindelse med udførelsen af Chr. IV's krone og ved selve kroningen i 1596, hans værksteds stempel genfindes på altertavlen, ligesom skitser til den forsvundne sølvdøbefont (fra 1573?) bærer hans navn.

Fælles Augsburgske – linjer til sølvsmedekunstnere: Guldsmeden Mathæus Wallbaum (død 1632) fra Augsburg har før 1623 udført sølvalteret i kongens bedekammer. Prædikestolen er formentlig også fra Augsburg og har måske været opstillet til den første gudstjeneste i 1617. Sølvsmed Albrecht von Horn Augsburg har udført sølvalteret til de gottorpske hertugers slot i Husum 1620, alteret kan ses på Nationalmuseet. Ligheden i materialer, opbygning og udsmykning til sølvalteret i Frederiksborg Slotskirke er slående.

Mange flere linjer kunne selvsagt nævnes, men denne liste tjener rigeligt til at dokumentere, både den livlige udveksling af håndværkere og kunstnere, og hvordan teologiske, idemæssige, arkitektoniske og kunstneriske linjer krydser og sætter sine tydelige fingeraftryk på Frederiksborg Slot og Slotskirke.

Fra nationalhistorisk fyrstekapel til levende sognekirke

Indtil 1962 er Slotskirken Hillerød bys eneste kirke.

Som nævnt har Hillerøds indbyggere siden 1631 haft adgang til at bruge Slotskirken som sognekirke. En adgangsret der i flere hundrede år har bygget på hævd, men som er blevet bekræftet af Kirkeministeriet så sent som i et brev til Hillerød Provstiudvalg dateret 6. juni 1977, hvori der henvises til en kongelig resolution af 26. maj 1860, hvor der er ”tilstået de stedlige menigheder adgang til at benytte Frederiksborg Slotskirke til gudstjeneste og kirkelige handlinger, dog bortset fra begravelser.”

At der henvises til menigheder i flertal, hænger sammen med, at Slotskirken er sognekirke for både Hillerød Sogn og Frederiksborg Slotssogn frem til 1987.

Hillerød Sogn er sammenfaldende med Hillerød Købstad eller den gamle Hillerød Kommune (indtil 1966), og er et selvstændigt sogn med egen sognepræst, i ældre tid benævnt slotspræst, præstegård (nu i Kannikegade) og menighedsråd (fra menighedsrådsloven i 1903).

Rundt om Hillerød Sogn ligger Frederiksborg Slotssogn bl.a. med de tre hovedgårde Hillerødsholm, Favrholm og Trollesminde. Slotssognet er identisk med den gamle Frederiksborg Slotssogn Kommune, der i 1966 bliver slået sammen med Hillerød Kommune. Slotssognet strækker sig mod Tjæreby i vest, Nødebo i nord, Grønholt i øst og Nr. Herlev i syd. I begyndelsen af 1800-tallet opstår forstaden Nyhuse, med eget fattigdistrikt, skoledistrikt og kirkegård. Slotssognet har eget menighedsråd og bliver indtil 1973 betjent af en kapellan, først da får Slotssognet egen sognepræst.

Indtil 1987 har Slotskirken altså været sognekirke for to menigheder, fra 1903 med hver sit menighedsråd, hver sin kirkegård og hver sin præst. Praktisk kommer det i de sidste år, hvor man deles om Slotskirken, til udtryk i, at de to sognes præster skiftes til at have højmesse kl. 10.00 og eftermiddagsgudstjeneste kl. 17.00 – dog selvfølgelig sådan, at kirkegængerne frit kan vælge, hvilken gudstjeneste de deltager i, uanset bopæl.

De til Slotskirken knyttede præster, gør i øvrigt også tjeneste i Nørre Herlev Kirke, der ved kongelig resolution fra 1655 bliver henlagt under Hillerød og Frederiksborg Slotssogn. I 1966 får Nørre Herlev Sogn igen egen sognepræst, der dog indtil 1982 også er residerende kapellan ved Slotskirken

Kongen udnævner derudover sin egen hofprædikant, den kongelige konfessionarius, der i hvert fald i perioder har residens på Slottet, men ellers følges med kongen på hans rejser rundt i landet.

Som nævnt, er Slotskirken Hillerøds eneste sognekirke indtil 1962.

BYEN VOKSER OG FIRE NYE KIRKER BYGGES

Siden har udviklingen taget fart. Byen er vokset og gør det stadig. I 1962 bliver Præstevang Kirke på Tamsborgvej indviet, og den del af Slotssognet, der ligger mellem jernbanen i vest og Grønholt mod øst, bliver udskilt.

I 1972 bliver Ullerød Kirke (bygget 1909 som Grundtvigsk valgmenighedskirke) overtaget kvit og frit af Frederiksborg Valgmenighed, mod at Valgmenigheden vederlagsfrit kan fortsætte med at bruge Ullerød Kirke til gudstjenester og kirkelige

handlinger. Ullerød Sogn bliver dannet primært af den del af Slotssognet, der ligger vest for Pøleåen, og af den østlige del af Tjæreby Sogn.

I 1987 indvies det gamle kapel på Hillerød Kirkegård som Hillerød Sogns Kirke, dog i væsentlig udvidet og renoveret udgave. Hillerøds sognegrænser forbliver uændrede.

Endelig får Grønnevang Sogn egen kirke i 2008 efter at have måttet klare sig med en midlertidig vandrekirke siden 1987. Grønnevang Sogn bliver udskilt af Præstevang Sogns østligste områder mod Isterødvejen (Grønholt Sogn).

Hvor den næste kirke skal bygges, **hvis** der skal bygges flere kirker i Hillerød, må fremtiden vise. Hvis prognoserne holder stik, og der dels omkring det nye supersygehus på Favrholms gamle jorder kommer til at bo 5.000; dels på Møllebrogrunden kommer yderligere 2.000 nye indbyggere, så er der måske basis for en tredje udskilning af et nyt sogn fra Slotssognet, denne gang syd for det det gamle Frederiksborg Slotssogn mod Slåenbækken, Hestehaven og Nørre Herlev Sogn.

Man kan roligt sige, at tiden fra 1962 på mange måder har betydet en omtumlet tilværelse for Slotssognets menighed. Tre gange har Slotssognet været moderkirke for nye kirker og menigheder. Men det har ikke gjort livet i kirken mindre, Slotskirken summer af liv og aktivitet ikke kun søndag kl. 10.00 og til utallige bryllupper i sommerhalvåret, men året rundt og mange af ugens dage.

Rammerne er historiske, og det var vel aldrig meningen fra Chr. IV's side, at hans private kirke skulle være for almindelige mennesker. Men galne Troels tømmermand og hans ringe håndværk kombineret med en kraftig efterårsstorm vælter Hillerød Kirke og ændrer historien.

I en historisk fremstilling hører det derfor også med til historien, at Frederiksborg Slotskirke i dag ikke blot er en del af Frederiksborgmuseets faste museumsomvisning.

SLOTSKIRKEN – MUSEUM OG LEVENDE MENIGHED

For Slotskirken er ikke et museum, men - ganske vist kun til låns – hjemsted for en levende sognemenighed, oven i købet særdeles eftertragtet til barnedåb og bryllupper.

I 2016 bor der 7.679 mennesker i Slotssognet, hvoraf de 5.913 eller 77% er medlemmer af folkekirken; på Chr. IV's tid har det formentlig været 100%.

Hvert år døbes ca. 150 spædbørn og en god håndfuld konfirmander og voksne i Slotskirken ved søndagens højmesse eller særlige dåbsgudtjenester, et tal som sættes i relief af, at der årligt kun fødes ca. 70 i Slotsognet. Mange, der har tilknytning til

Slotskirken, f.eks. fordi de er konfirmeret her, vender således ”hjem” for at holde barnedåb eller blive gift.

Ca. 50 par siger ja til at følges ad i medgang og modgang til døden dem skiller, fra 2012 er enkelte af parrene af samme køn.

Begravelser og bisættelser har med enkelte undtagelser aldrig foregået fra Slotskirken, og gør det stadig ikke. Det er højst usædvanligt, at en sognekirke, der er rammen om, at evangeliet forkyndes både ved livets største glæder OG dybeste sorger, ikke må anvendes til den sidste afsked, men det hører med til Slotskirkens usædvanlige historie, at begravelser og bisættelser altid har fundet sted fra et af kapellerne på byens kirkegårde.

Det betyder dog ikke at Slotskirken er mennesketom, på et år deltager ca. 25.000 børn, unge og voksne i gudstjenester, kirkelige handlinger, andagter og kirkekoncerter i Slotskirkens smukke kirkerum.

På Chr. IV’s tid er Slotskirken primært en søndagskirke, i dag er Slotskirken i lige så høj grad en hverdagskirke, der imødekommer moderne børnefamiliemønstres behov for gudstjenester også i ugens løb.

FREDERIKSBORG SOGNEGÅRD

I 1988 køber og indretter Slotssognet den gamle Amtstue på hjørnet af Frederiksværksgade og Kalvehavevej til Sognegård. Sognepræstens lille konfirmandstue i præstegården på Selskovvej kan ikke længere rumme de mange konfirmander og aktiviteter.

I dag syder Sognegården af aktivitet de fleste af ugens dage, 7 hold eller ca. 140 konfirmander forberedes til forårets konfirmationer, fire hold babysalmesang, to hold minikonfirmander, børnekor, ældremøder, fredagsoase, børneteaterhold mm. Om aftenen tager især de voksne over, med øvetid for sognekor og kammerkor, studiekredse, foredrag og meget mere.

Slotssognet har fire præster (svarende til tre fuldtidsstillinger), to organister, kantori med 10 sangere, kirke- og kulturmedarbejdere, kirketjenere og et menighedsråd med 10 valgte medlemmer – dertil kommer en stor gruppe af aktive frivillige, som står for kirkekaffe, børnekirke under prædikenen, bespisning til pastagudstjenester og meget mere.

Hvad Chr. IV ville have sagt, hvis han sad i sin kongestol og iagttog at gulvet omkring sølvdøbefonten er dækket af spraglede tæpper, og 15 smårollinger med deres mødre er samlet til kravlegudstjeneste som afslutning på

babysalmesangsforløbet; eller hvis kongen havde mødt en flok ivrige 10-årige minikonfirmander være optaget af at afkode Carl Blochs bibelske billeder i kongens bedekammer; det er ikke til at sige, men måske han havde mumlet for sig selv: *Fromhed styrker rigerne.*

Sikkert er det, at Slotskirken i 2017 lægger hus til en mangfoldighed af gudstjenester, koncerter, barnedåb, konfirmationer og vielser samt alle mulige andre gudstjenester og aktiviteter, der har det til fælles, at det evangelium, som Mattæus, Markus, Lukas og Johannes fra alle hjørner af kirken den dag i dag minder os om, skal lyde til opbyggelse og trøst – dét evangelium forkyndes for børn og unge og voksne i et sprog, der forhåbentlig er så nudansk, at det ikke lige så godt kunne være latin og hokus pokus.

SEMPER REFORMANDUM – STADIG FORANDRING

Lidt ironisk i en luthersk sammenhæng, at bringe et latinsk citat af den tyske reformerte teolog Karl Barth fra 1947: *Ecclesia semper reformanda est,* når nu et af Luthers hovedanliggender, var at oversætte bibelen og gudstjenestesproget. Men i et 500-reformationsår, må citatet også med i fejringen af Chr. IV's 400 år gamle fyrstekapel, for det understreger, at kirken altid skal reformeres. Nye salmer må skrives, nye melodier komponeres, nye billeder og udtryksformer for det gamle budskab må skabes.

Chr. IV er fortrolig både med bibelens beretninger og med Kristoforos, Fugl Fønix, Caritas, Peters nøgle og Paulus sværd og alle de andre allegoriske motiver i Frederiksborg Slotskirkes udsmykning.

I 2017 kan ingen tage for givet, at evangelistsymbolerne; løven, ørnen, oksen og englen og alle de andre figurer og billeder, der refererer til bestemte bibelske beretninger, kan afkodes af alle og enhver. Forhåbentlig kan denne bog give læseren mod på igen at lære at læse og afkode Slotskirken som den fantastisk udsmykkede kristne billedbog, den også er. Der er i hvert fald nok at se på, hvis prædikenen skulle blive for lang. Så et godt råd er: sæt dig et nyt sted hver gang du kommer i Slotskirken. Uanset hvor du sidder, ser en af stjernehvælvets engle lige ned på dig.